

Titel: Notesbog 9

Citation: "Notesbog 9", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K19*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Jette Knudsen; Alastair McKinnon, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2001 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-not9-kom-shoot-id57cf141b-59a2-48a8-8f37-e25e286eded8.pdf> (tilgået 17. maj 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K19

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **ex nihilo** : lat. 'af intet', hentyder til den dogmatiske lære om Guds skabelse af intet.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 1

◀ **Sabellius** : el. Sabellios, født i Libyen, kom o. 215 til Rom, hævdede, at Faderen, Sønnen og Helligånden blot er tre forskellige betegnelser el. fremtrædelsesformer for den ene og samme Gud. If. *System der christlichen Dogmatik* (se ovenstående indledning) fastholdes her den umiddelbare identitet i Gud som Fader og Søn, mens adskillelsen benægtes, s. 125.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 2

◀ **Arius** : el. Arios (død 336), blev i 312 valgt til menighedsforstander (presbyter) ved en af hovedkirkerne i Alexandria. I den teologiske diskussion om forholdet mellem Faderen, Sønnen og Helligånden hævdede Arios, at kun Faderen er evig, og at Faderen før tidens begyndelse havde skabt Sønnen af intet; Sønnen har derfor ikke del i Faderens væsen (ὑπόστασις, hypóstasis), men er af et lignende væsen (ὁμοιοῦσιος, homooiούσιος, 254,24). Med sin hævdelser af adskillelsen mellem Fader og Søn i Gud og ophævelsen af deres lighed og enhed står Arios if. *System der christlichen Dogmatik* som den ekstreme modsætning til Sabellios, s. 126.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 2

◀ **Nicæa** : Nikæa el. Nikaia, by i Bethynien i oldtiden og middelalderen; her hentydes til rigssynoden, den første økumeniske synode, som blev afholdt i Nikæa i 325. På synoden vedtog de o. 250 fremmødte biskopper Den nikænske Trosbekendelse, der direkte understreger Sønnens fuldstændige væsensenhed med Faderen. Med sin bestemmelse om 'homoúsi' ('væsensenhed') el. absolut 'consubstantialitet' ('væsenslighed') taler Den nikænske Trosbekendelse if. *System der christlichen Dogmatik* imod både sabellianisme og arianisme, s. 127.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 3

◀ **Consubstantialt** : af samme væsen, sig selv lig; consubstantialitet, væsenslighed, udtrykker forholdet mellem Faderen, Sønnen og Helligånden i læren om treenheden.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 4

◀ **hvad der adskiller sig** : *System der christlichen Dogmatik* har: »was sich von sich unterscheidet«, s. 127.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 4

◀ **Dogmets Begreb** : jf. »Begriff des Dogma«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 128-140.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 5

◀ **1) Das sichoffenbarseyn Gottes** : jf. »a. Das Sichoffenbarseyn Gottes«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 128-131.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 6

◀ **Spinoza selv erklærer Guds Væren ... Prædikat, Accidents** : hentyder til en af de fundamentale læresætninger i Spinozas metafysik fremsat i hans *Ethica* (1675, posthumt udg. 1677). I modsætning til Descartes' metafysiske dualisme, if. hvilken der eksisterer to forskellige former for substans, tænkning el. bevidsthed ('res cogitans', 'den tænkende substans', sjælen) og udstrækning ('res extensa', 'den udstrakte substans', materien), argumenterer Spinoza for en metafysisk monisme, if. hvilken der kun er én substans, nemlig Gud, som rummer egenskaberne tænkning og udstrækning. Jf. *Ethica*, Pars II, Propositio I: »*Cogitatio attributum Dei est, sive Deus est res cogitans*« (»Tænkning er en egenskab ved Gud, eller Gud er en tænkende substans«), og Propositio II: »*Extensio attributum Dei est, sive Deus est res extensa*« (»Udstrækning er en egenskab ved Gud, eller Gud er en udstrakt substans«), *Benedicti de Spinoza opera philosophica omnia*, udg. af A. Gfrörer, Stuttgart 1830, ktl. 788 (forkortet *Spinoza opera*), s. 311. – **Spinoza**: Baruch Spinoza (1632-77), hollandsk-jødisk, rationalistisk filosof. – **Accidents**: bibestemmelse; fejl for 'attribut' ('egenskab'), jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 129.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 7

◀ **en Tohed** : dvs. en tohed, som Fader og Søn, i Guds enhed.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 9

◀ **2) das Grundseyn Gottes** : jf. »b. das Grundseyn Gottes und das aus-dem-Grunde-Seyn Gottes«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 131-134.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 11

◀ **causa sui** : lat. 'årsag til sig selv', 'sin egen grund', et begreb, der stammer fra Spinozas *Ethica* (249,7), jf. 1. del, 1. definition: »Per *causam sui* intelligo id, cujus essentia involvit existentiam, sive id, cujus natura non potest concipi, nisi existens« (»Ved årsag til sig selv forstår jeg det, hvis væsen indbefatter eksistens, eller det, hvis natur kun kan begribes som eksisterende«), *Spinoza opera*, s. 287.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 11

◀ **Rationalismen** : åndsstrømning, fremherskende i oplysningstiden, særlig i perioden fra 1750 til 1800. Rationalismen var kendetegnet ved den opfattelse, at alle religiøse trossætninger skal kunne begrundes fornuftsmæssigt, og ved en afvisning af enhver tro, der overskrider menneskets rationelle fatteevne. De rationalistiske teologer søgte derfor at tolke den kristne åbenbaringslære, de bibelske beretninger og de kirkelige dogmer således, at de ikke kom i modstrid med fornuften og erfaringen. If. *System der christlichen Dogmatik* kan rationalismen godt forestille sig Gud som grund til alt, idet dette alt kun er verden, så Gud er verdens skaber og opretholder, men den kan ikke forestille sig Gud som grund til sig selv, s. 131f.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 11

◀ **affirmativt** : bekræftende, positivt.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 15

◀ **existentia dei som exitus** : lat. 'Guds eksistens' som 'noget, der udgår el. fremgår', dvs. af Gud som grund el. årsag.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 15

◀ **Jacob Bohme** : Jakob Böhme (1575-1624), ty. skomager, filosof og kristen mystiker.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 17

◀ **Gott hat aus Einem ... doch ein geliebt** : Citatet findes ikke i *System der christlichen Dogmatik* og er ikke verificeret.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 17

◀ **λογος** : gr. (lógos) 'fornuft'; 'princip'; 'ord' (jf. Joh 1,1-3). If. *System der christlichen Dogmatik*, s. 133, er der her tale om Gud som 'Logos'.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 18

◀ Grund **ratio**: lat. 'fornuftsgrund'.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 19

◀ Fornuft **ratio**: lat. 'fornuft'.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 19

◀ **3.) Gud: Fader og Søn** : jf. »c. Die Lehre der christlichen Religion von Gott als Vater und Sohn«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 134-140.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 24

◀ **i Begrebet** : *System der christlichen Dogmatik* har: »im Begriff, d. i. in der Wahrheit, gegründet«, s. 134.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 27

◀ **den** har Begrebet: dvs. den kristelige forestilling.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 28

◀ **αγενητος** : gr. (agenētós) 'ikke blevet til'; *System der christlichen Dogmatik* har 'ἀγεννητός' og gengiver det med 'der ungezeugte' om Gud som Fader, s. 135.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 28

◀ **γενετος** : gr. (genetós) 'avlet'; *System der christlichen Dogmatik* har 'γεννηθείς' og gengiver det med 'der Gezeugte' om Gud som Søn, s. 135.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 29

◀ **at Gud Fader er evig Fader, og Gud Søn evig Søn** : *System der christlichen Dogmatik* har: »daß der Vater ewig der Vater und nicht Sohn, der Sohn ewig der Sohn und nicht Vater ist«, s. 136.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 31

◀ **Guds Avling** : hentyder til, at Sønnen er avlet af Faderen, jf. fx Den nikæno-konstantinopolitanske Trosbekendelse (vedtaget på synoden i Konstantinopel i 381), hvor det bekendes om Jesus Kristus, at han er »Guds eenbaarne Søn, og avlet af Faderen fra Evighed af«, *Den danske Kirkes symbolske Bøger*, udg. af J.C. Lindberg, Kbh. 1830, s. 2.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 32

◀ **κατ' ἐξοχήν** : gr. 'fortrinsvis', 'i overordentlig forstand'.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 36

◀ **Foreningen ... forudsætter Adskillelsen** : hentyder til inkarnationen, at λογος (249,18), Guds Søn, blev menneske i Jesus, jf. Joh 1,14.

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 36

◀ **den rationalistiske Polytheisme** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 137f.: »So nennen Viele wohl Gott den Vater, aber nur, wie er Vater aller Menschen ist und sie alle seine Söhne und Kinder sind. Diese rationalistische Lehre ist die ganz polytheistische«.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 5

◀ **Kun i Sønnen kan man komme til Faderen** : jf. Joh 14,6.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 6

◀ **Guds middelbare Aabenbarelse** : jf. »Zweiter Abschnitt. Von der mittelbaren Offenbarung Gottes«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 140-263.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 8

◀ **1. Skabelse** : jf. »Erstes Hauptstück. Von der Schöpfung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 140-172.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 9

◀ **a) Skabelsen selv** : jf. »1) die Lehre von der Schöpfung selbst«, dvs. »I. Von der Schöpfung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 140-172.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 10

◀ **Msk i Guds Billede** : jf. 1 Mos 1,27.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 10

◀ **Tabet af dette Billede** : hentyder til den dogmatiske opfattelse, at Guds billede i mennesket er gået tabt ved arvesynden (256,6).

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 10

◀ **α) Den bibelske Lære** : jf. »1. Die biblische Vorstellung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 140-144.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 13

◀ **δι' αὐτοῦ** : gr. 'ved ham'; if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 141, tænker Marheineke på Joh 1,3: »πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο« (»alt blev til ved ham«), og på Joh 1,10: »ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο« (»verden var blevet til ved ham«).

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 13

◀ **ἐν αὐτῷ ... som Werkzeug** : gr. 'i ham'; jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 141f.: »behilft sich der Rationalismus mit der Berufung auf die Subordination des Sohnes unter den Vater und sagt: der Sohn werde durch die Formeln δι' αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ als Werkzeug (...) nur gemeint«.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 14

◄ **Supranaturalismen** : teologisk anskuelse, der antager noget oversanseligt, især en overnaturlig åbenbaring, som hævder den kristne åbenbaring som både sand og nødvendig, og som søger at vise, at tro og viden kan forenes.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 14

◄ **Skabelse ex nihilo** : 249,1; jf. »B. (...) die Welt sey von Gott dem Vater durch den Sohn *aus Nichts* geschaffen«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 142f.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 16

◄ **β) Den kirkelige Lære** : jf. »2. Die kirchliche Bestimmung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 144-147.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 18

◄ **Emanations Systemer** : jf. »Dahin gehört a) der *Emanatismus* und Zoroasters Lehre, mit der christlichen verknüpft durch die Gnostiker und Kabbalisten. Nach ihm ist die Schöpfung der Welt nicht als ein völliger Abbruch, sondern als ein Ausfließen aus dem göttlichen Wesen vorzustellen, in welcher Richtung erst bei der völligen Entfernung von Gott das Böse anhebt«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 144. Marheineke synes her at støtte sig til Hegels (255,36) diskussion af emanation i forbindelse med gnosticisme og kabbalisme, jf. hans *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, udg. af C.L. Michelet, bd. 1-3, Berlin 1833-36, ktl. 557-559; bd. 3, i *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45 (forkortet *Hegel's Werke*); bd. 13-15; bd. 15, s. 28ff. (Jub. bd. 19, s. 28ff.). – **Emanations**: udstrømmen, udspring.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 19

◄ **Arianisme** : jf. pkt. »b. Der *Arianismus*« under »2. Die kirchliche Bestimmung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 144f. – **Arianisme**: 249,2.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 20

◄ **Pantheisme** : jf. pkt. »c. Der *Pantheismus* (...)« under »2. Die kirchliche Bestimmung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 145.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 21

◄ **De Forestillinger ... Gud fra Verden** : jf. »B. diejenigen Vorstellungen, welche die Welt von Gott trennen«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 145f.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 21

◄ **Hylosoisme** : egl. hylozoisme, jf. »An ihn [den Materialismus] knüpft sich b) der *Hylozoismus* an, welcher die Schöpfung der Welt so vorstellt, als sey sie nur Belebning der Materie, des Chaos, der ὕλη [hýlē, stof, materie], wie schon Leucipp, Democrit und Epicur lehrten (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 145.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 22

◄ **Materialisme** : jf. »Dieß ist a) die Natur des *Materialismus*, welcher die Ewigkeit, welche allein Gottes Wesen ist, an die materielle Welt overträgt, und hiedurch einen Widerspruch, eine Kluft zwischen Gott und der Welt befestigt (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 145.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 22

◄ **Pelagianisme** : jf. »c) Der *Pelagianismus*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 145f. – **Pelagianisme**: teologisk lære, der skyldes Pelagius, som var af britisk herkomst og virkede o. 400 som asketisk vækkelsesprædikant i Rom, hvorfra han o. 410 drog til Afrika, men snart derefter til Palæstina, hvor han i 418 forsvandt ud af historien. Her sigtes der til, at pelagianismen »durch seine Vorstellung von der Schöpfung die Welt rein abløset von Gott, so daß sein Beistand, sein auxilium [lat. 'bistand', 'medvirken'] und seine gratia [lat. 'nåde'] ein ihr selbst und ihrer Selbständigkeit absolut Aeußerliches ist«, s. 145f.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 23

◄ **Den kirkelige Lære forener sig med den bibelske** : jf. »C. Die kirchliche Lehre (...) vereinigt sie sich mit der Lehre der Bibel (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 146f.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 23

◀ **de schmalkaldiske Artikler** : *De schmalkaldiske Artikler* el. *Artikel christlicher Lehre*, et skrift udarbejdet af Martin Luther på ty. i 1536 med henblik på det forestående koncil i Mantova i 1537, hvor det skulle præsenteres som et sammenfattende bekendelsesskrift for protestanterne. Skriftet benævnes efter det protestantiske konvent i Schmalkalden (en lille by i Preussen) i feb. 1537, hvor skriftet blev fremlagt, men ikke officielt underskrevet af de fremmødte teologer, hvorfor det aldrig fik status som et kirkeligt bekendelsesskrift. *De schmalkaldiske Artikler* blev oversat til lat., *Articuli christianae doctrinae*, i 1541 af danskeren Petrus Generanus og i 1580 af tyskeren Nikolaus Selnecker.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 26

◀ **den treenige Gud har skabt Verden** : jf. *De schmalkaldiske Artikler*, 1. del, art. 1: »Pater, Filius et Spiritus Sanctus (...) sunt unus Deus, qui creavit coelum et terram« (»Faderen, Sønnen og Helligånden (...) er én Gud, som har skabt himlen og jorden«), *Libri symbolici ecclesiae evangelicae sive concordia*, udg. af K.A. Hase, 2. udg., Leipzig 1837 [1827], ktl. 624 (forkortet *Libri symbolici*), s. 303 (*Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Herausgegeben im Gedenkjahr der Augsbургischen Konfession 1930*, 11. udg. [ty./lat.], Göttingen 1992 (forkortet *Die Bekenntnisschriften*), s. 414).

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 27

◀ **4) Dogmets Begreb** : »3. Begriff des Dogma«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 147-172.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 28

◀ **udv** : : udvortes.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 29

◀ **die erscheinende Welt** : *System der christlichen Dogmatik* har 'die Erscheinungswelt', s. 147: »Die äußere Welt ist der Inbegriff alles dessen, was da ist, was im Raum ist, die Sinnenwelt, wie sie dem Bewußtseyn als selbständig erscheint, die Erscheinungswelt.« – **die erscheinende Welt**: If. Immanuel Kants erkendelsesteori er 'die Welt der Erscheinungen' en verden af forestillinger, som er bestemt af de sanselige anskuelsesformer og forstandskategorierne, i modsætning til tingene i sig selv ('Dinge an sich'), som er uafhængige af disse erkendelsesformer, jf. *Kritik der reinen Vernunft* (1781, jf. ktl. 595, 4. udg., Riga 1794). Hos Hegel står 'die Erscheinungen' i modsætning til den oversanselige verden, jf. *Wissenschaft der Logik*, udg. af L. v. Henning, bd. 1-2, Berlin 1833-34 [1812-16], ktl. 552-554; bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 119-183 og s. 153-161 (*Jub.* bd. 4, s. 597-661, især s. 631-639).

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 29

◀ **ved Atomet ell. ved Materien ... ligeoverfor Bevidstheden** : Atomet (af gr. ἄτομος, 'udelelig') er if. de gr. filosoffer atomisterne (se den følgende kommentar) naturens mindste udelelige element el. enhed. Atomisterne mente, at al materie i universet består af atomer, som eksisterer hver for sig eller sammen med andre. De var således materialister, som påstod, at verden grundlæggende er materie og ikke sjæl, tanke el. bevidsthed; jf. det følgende udtryk: »Vandet [dvs. materie] beholder Overhaand.« Modsætningen er idealismen (250,37), som her defineres gennem påstanden om, at »kun den tænkte Verden [er] den sande«.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 32

◀ **Atomernes concursus** : sigter til de gr. filosoffer, atomisterne Leukippos', Demokrits og Epikurs lære, at verden er opstået ved de evige atomers mekaniske og kemiske 'sammenstød' ('concursum atomorum'), jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 145.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 34

◀ **Aanden svæver ikke over Vandet** : modsat i den bibelske skabelsesberetning, jf. 1 Mos 1,2.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 35

◀ **nasci** : lat. 'fødes' ('natur' er afledt af 'nasci').

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 36

◀ **supranaturam** : lat. 'overnaturlige'

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 37

◀ **Idealismen ... ikke i og for sig** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 148: »Dem Idealismus ist die Welt nur als die gedachte die wahre; ihm ist das Atom ein Gedankending, die Materie ein bloß abstracter Gedanke, nichts Selbständiges an und für sich.«

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 37

◀ **quantitativ overveiende** : dvs. overvejende kvantitativ.

I trykt udgave: Bind 19 side 250 linje 40

◀ **Identiteten lærer at Væren er Tænken** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 148: »Wird auf diese Identität [des Seyns und Denkens] zurückgegangen, so ist erkannt, daß das Denken das Seyn selber sey und nur so sich selbst unterscheide, daß das Seyn zunächst nur das als Seyn in sich reflectirte Denken ist.«

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 1

◀ **Den absolute Aand ... saa vel som Væren som som Tænken** : I Hegels *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften* (1817) er 'den absolutte ånd' den højeste trehed inden for åndsfilosofien, der består af 'den subjektive ånd', 'den objektive ånd' og 'den absolutte ånd'. Som højeste trin indeholder 'den absolutte ånd' de højeste former for tænkning: kunst, filosofi og religion, jf. *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften*, udg. af L. von Henning, K.L. Michelet og L. Boumann, bd. 1-3, Berlin 1840-45, ktl. 561-563 (forkortet *Encyclopädie*); § 553-577, bd. 3, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 7,2, s. 440-470 (Jub. bd. 10, s. 446-476).

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 3

◀ **den anden Verden** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 150: »Die Welt der Gemeinde ist die andere Welt, nämlich als die der Natur und des Geistes, für welche der Mensch geschaffen ist.«

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 7

◀ **bliver han først erkjendt i Troen og som gjenfødt** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 151: »wird er [der Mensch] anerkant erst in der Taufe und er durch sie selbst als Glied der Gemeinde wiedergeboren.«

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 9

◀ **Den guddommelige Skabelse** : jf. »B. *Die göttliche Weltschöpfung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 151-169.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 11

◀ **Dette anerkjendes ikke: i Pantheismen** : jf. »a. Gar nicht anerkant ist jenes Verhältniß Gottes zu sich (...) in der *pantheistischen Ansicht*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 151.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 12

◀ **i dens kosmologiske Betragtning** : jf. »b. Aeußerlich nur geht die Betrachtung zu Werk in der *kosmologischen Ansicht*, wie sie dem kosmologischen Argument zum Grunde liegt«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 151f. – **dens kosmologiske Betragtning**: dvs. den kosmologiske betragtning af 'den guddommelige skabelse'. Med det kosmologiske argument hentydes der til beviset 'a contingentia mundi' ('ud fra verdens tilfældighed'), dvs. beviset for Guds eksistens ud fra det eksisterendes tilfældighed; når det tilfældige eksisterer, må der være en grund til det, og denne grund må selv eksistere med nødvendighed.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 13

◀ **Pantheismens Substantialitæt** : *System der christlichen Dogmatik* har 'das pantheistische Substantialitätsverhältniß', s. 152; hermed tænkes der på, at Gud og verden pantheistisk set har samme substans, hvorfor Guds forhold til verden er et forhold mellem ensartede substanser.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 17

◀ **Den teleologiske** : jf. »c. Unzureichend endlich ist auch die *teleologische Ansicht*, wiewohl die Grundlage derselben nothwendig und richtig ist«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 152f. (253,10). – **teleologiske**: hentyder til det teleologiske gudsbevis, dvs. det bevis for Guds eksistens, hvor der argumenteres ud fra naturprocessernes tilsyneladende planmæssige orden og formålsrettethed til eksistensen af en gud, der har indrettet verden således.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 20

◀ **her er det Zweck og Mittel ... den realiserer sig** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 152: »Der Unterschied von Ursach und Wirkung ist hier der von Zweck und Mittel; jenes ist der Gedanke, dieses das, wodurch er sich verwirklicht.«

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 20

◀ **an sich** : 250,29.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 23

◀ **Skabelsen ved Guds Søn** : jf. »1) *Die Schöpfung der Welt durch den Sohn Gottes*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 153-158.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 27

◀ **opera dei ad extra** : lat. 'Guds ydre gerninger', dvs. de trinitatiske gerninger, som er sket i tiden, ved Faderen i skabelsen, ved Sønnen i forsoningen og ved Helligånden i helliggørelsen.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 27

◀ **Et Guds Forhold ... ikke det Skabte til den Skabende** : *System der christlichen Dogmatik* har: »Näher ist darin, daß Gott als Vater der Schöpfer der Welt ist, enthalten ein Verhältniß Gottes zu sich selbst, aber negativ zunächst dieß, daß er nicht sey das Verhältniß des Erschaffenden zu dem Geschaffenen, oder des Schöpfers zu dem Geschöpf«, s. 154.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 29

◀ **ikke Gnostikernes αβυθος ell. Urgrund** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 155: »Nicht als Grund sich bestimmend, ist Gott das Ungründliche, der Abgrund (βυθός) der Gnostiker, der Ungrund nach Jac. Böhme und Schelling, überhaupt nicht Vater.« - **Gnostikernes**: fællesbetegnelse for en lang række eklektiske, ofte dualistiske kristne og jøde-kristne sekter i de første årh. e.Kr. - **αβυθος**: gr. (ábythos) el. ἄβυσσος (ábyssos), afgrund, urgrund.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 36

◀ **Symbolet** : (tros)bekendelsen, her Den apostolske Trosbekendelse.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 37

◀ **gaar (...) Benævnelsen Fader før Skaber** : jf. Den apostolske Trosbekendelse, art. 1: »Jeg troer paa Gud Fader, Himlens og Jordens almægtige Skaber«, *Den danske Kirkes symbolske Bøger* (249,32), s. 1.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 37

◀ **εν αυτω εκθιστεν τα παντα** : gr. »i ham blev alting skabt«, idet 'εκθιστεν' er fejl for 'εκτισθη'; citat fra Kol 1,16, jf. *Novum Testamentum graece*, udg. af C.G. Knapp, 4. udg., bd. 1-2, Halle 1829 [1797], ktl. 14-15.

I trykt udgave: Bind 19 side 251 linje 40

◀ **I Sønnen elsker Faderen Verden** : jf. fx Joh 3,16.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 2

◀ **Skabelsen af Intet** : 249,1. Jf. »2) *Die Schöpfung der Welt aus Nichts*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 158-163.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 7

◀ **negativt** : jf. »α) negativ (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 158f.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 8

◀ **Tohu vabohu** : hebr. 'tomhed og øde', jf. 1 Mos 1,2.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 8

◀ skabt **den**: verden.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 10

◀ **Denne Gnosticisme der er uden Rückkehr ... Spinozismen** : *System der christlichen Dogmatik* har: »Diese Emanationshypothese, da nach ihr ohne Rückkehr alles aus der göttlichen Quellen hervorsprudelt, ist das Umgekehrte des Spinozismus«, s. 159.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 13

◀ **Spinozismen ... synker i Gud** : *System der christlichen Dogmatik* har: »Spinozismus, nach welchem Alles ohne Auferstehung in das Grab des Absoluten versinkt«, s. 159. – **Spinozismen**: ofte brugt ensbetydende med panteisme. Her skelner Marheineke mellem spinozisme og emanationssystemer (263,6), fx gnosticisme. If. disse systemer er Gud den kilde, hvorfra alt skabt udstrømmer; der er således en klar adskillelse mellem skaber og det skabte. I modsætning hertil forsvarer Spinoza (249,7) en streng monisme, der forbinder Gud som skaber med naturen som skabt.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 13

◀ **positivt** : jf. »γ) Die *positive* Bestimmung des Begriffs der Weltschöpfung aus Nichts«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 160-163.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 17

◀ **Creatur** : skabning.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 18

◀ **lader den fremtræde for Bevidstheden** : *System der christlichen Dogmatik* har: »nimmt sie auf in das Bewußtseyn«, s. 161.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 19

◀ **Gud sagde: det vorde** : jf. 1 Mos 1,3.6 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 23

◀ **skabt af Guds Væsen** : jf. 1 Mos 1,26-27.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 24

◀ **Verdens Nødvendighed** : jf. »3) *Nothwendigkeit* der Weltschöpfung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 163-169.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 26

◀ **Nothwendigkeit** : her anvendt i hegelsk forstand, hvor nødvendighed ikke er forstået kausalt, så en bestemt årsag leder til en bestemt virkning, men begrebsmæssigt, så en ting er bestemt af sit begreb og ikke kan være andet; fx betyder en trekants nødvendighed, at den er bestemt af sit begreb til at være en figur med tre sider.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 28

◀ **Expansion** : dvs. en »Expansion Gottes zur Umfassung einer Welt in sich«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 164.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 31

◀ **Raadslutning** : beslutning.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 33

◀ **Friheden i Verdens Skabelse ... Strauß i hans Rechtsphilosophie** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 166, henviser Marheineke ikke til Strauß, men til »Stahl in seiner Rechtsphilosophie I. S. 324 u. ff.«, dvs. den ty. prof. i statsret og retsfilosofi Friedrich Julius Stahls (1802-61) *Die Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht* bd. 1-2, Heidelberg 1830-33; bd. 1, s. 324ff. – **Strauß**: David Friedrich Strauß (1808-74), ty. evangelisk teolog og filosof, påvirket af Schleiermachers (265,30) tros lære og tilhænger af Hegels (274,14) religionsfilosofi, fra 1832 repetent i Tübingen, men måtte opgive sin stilling efter udgivelsen af 1. bd. af *Das Leben Jesu* i 1835 (271,4), blev i 1839 udnævnt til prof. i teologi i Zürich, men pga. modstand fra kirkelige kredse afskediget inden tiltrædelsen.

I trykt udgave: Bind 19 side 252 linje 38

◀ **en Afhandling af Julius Müller i Studien und Critiken 1835** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s.

166, henviser Marheineke til s. 724 i Julius Müllers recensjonsafhandling i *Theologische Studien und Kritiken. Eine Zeitschrift für das gesammte Gebiet der Theologie*, udg. af E. Ullmann og F.W.C. Umbreit, Hamburg 1835, 3. hefte, s. 703-794. Afhandling indledes med bemærkninger til C.H. Weißes anmeldelse (1833) af Fr. Richter *Die Lehre von den letzten Dingen* (1833) og til C. Fr. Göschels anmeldelse (1834) af Fr. Richter *Die neue Unsterblichkeitslehre* (1833) og fortsættes med en anmeldelse af C.H. Weißes *Die philosophische Geheimlehre von der Unsterblichkeit des menschlichen Individuums* (1834) og af I.H. Fichte *Die Idee der Persönlichkeit und der individuellen Fortdauer* (1834) med inddragelse af Weißes anmeldelse (1834) af Fichtes bog. – **Julius Müller:** (1801-78), ty. evangelisk teolog, 1834 ekstraordinær prof. i Göttingen, 1835 ordinær prof. i Marburg og fra 1839 i Halle, mest kendt for sit store tobindsværk *Die christliche Lehre von der Sünde* (1839-44).

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 1

◀ **eo ipso** : lat. 'netop derved'.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 6

◀ **Zweck der Weltschöpfung** : jf. »C. Zweck der Weltschöpfung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 169-172.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 9

◀ **det teleologiske Beviis** : 251,20. *System der christlichen Dogmatik* har 'die teleologische Betrachtung' i stedet for 'det teleologiske Beviis', s. 169.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 10

◀ **sat som »Geist«** : *System der christlichen Dogmatik* har: »als Geist bestimmt«, s. 169.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 14

◀ **Spørges der om et Zweck for das Weltall ... som Aand** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 170: »Wird daher nach einem Zweck gefragt, den die Welt hat, so ist sie nicht mehr bloß als Naturwelt, sondern als Geisteswelt bestimmt, für welche jene nur die nothwendige Voraussetzung ist.«

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 14

◀ **ikke skabt ihretwillen, men Gotteswillen** : *System der christlichen Dogmatik* har: »nicht geschaffen um ihretwillen, sondern um Gottes willen«, s. 170.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 17

◀ **Naar den i sandhed ... hell. ei für sich** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 170: »Sie ist zunächst da für ihn [Gott], und ihr Fürsichseyn und Freigelassenseyn hat seine Wahrheit nur in jenem Seyn für Gott.«

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 17

◀ **Adskiller den sit für sich** : dvs. »trennt von jenem Seyn für Gott«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 170.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 18

◀ **den sich genug seiende (...) den sich genug thuende** : *System der christlichen Dogmatik* har 'der sich selbst genugseyende' og 'der sich selbst genugthuende', s. 171.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 22

◀ **Dermed lader sig godt forene hermed ... geworden seyn** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 171: »Daß der Zweck der Welt ein von Ewigkeit her nicht nur gefaßter, sondern auch erfüllter, Gott ewig Schöpfer und die Welt von Ewigkeit her geschaffen sey, ist eben damit anerkannt, denn die Zeit und ihre Entstehung darin ist nur die Seite ihrer Endlichkeit, ihres Werdens und Gewordenseyns.«

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 26

◀ **Dieß vermittelt sig dette gjennem Verden ... Midlet** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 172: »Für diesen Zweck Gottes ist die Welt das Mittel, und so nothwendig der Zweck, so nothwendig auch das Mittel; der Zweck Gottes vermittelt sich durch die Welt.«

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 31

◀ **Vom göttlichen Ebenbilde** : 250,10; jf. »II. Vom göttlichen Ebenbild«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 173-196.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 35

◀ **Den bibelske Lære** : jf. »1. Die biblische Vorstellung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 173f.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 36

◀ **den kirkelige Lære** : jf. »2. Die kirchliche Bestimmung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 174f.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 36

◀ **den skolastiske** : jf. »2) Die scholastische Bestimmung (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 174f. – Skolastikken er en betegnelse for den katolske teologi, der i den senere middelalder søgte at gennemtænke kirkefædrenes lære med inddragelse af den aristoteliske filosofi for at skabe enhed i den katolske kirkes lære.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 36

◀ **Dogmets Begreb** : jf. »3. Begriff des Dogma«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 175-196.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 36

◀ **1) Msks Skabningens Middelpunkt** : jf. »A. Wird der Mensch der *Mittelpunct* der ganzen Schöpfung genannt (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 175-182.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 38

◀ **Den materielle Verden med Solen** : jf. »a.«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 175-177.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 39

◀ **den intellectuelle** : dvs. 'den intellectuelle Verden', som kaldes 'die Geisterwelt', jf. »b.«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 177-180.

I trykt udgave: Bind 19 side 253 linje 39

◀ **det Accidentelle** : det uvæsentlige; det tilfældige.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 8

◀ **Englene** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 178: »Als diese Wesen [i den intellektuelle verden, 'Geisterwelt'] erscheinen in der Bibel die *Engel*.«

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 8

◀ **dens** Antagelse: dvs. 'die Vorstellung von den Engeln', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 178.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 10

◀ **Dette Msks Fortrin ... ved Betragtning af Naturen** : jf. »c.«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 180-182.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 15

◀ **Uranfængelikeit** : fejl for Uranfänglichkeit, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 181.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 16

◀ **Nedstammelse fra et Par** : dvs. fra Adam og Eva.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 17

◀ **Auktoktonlæren** : fejl for 'Autochthonlæren', dvs. læren om, at de organiske væsner har deres oprindelse i de uorganiske, som er dannet, 'født', af jorden, og at de organiske væsner fortløbende opnår højere og højere former gennem formering.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 17

◀ **Strauss antager den** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 181, henviser Marheineke til »I. 680«, dvs.

D.F. Strauß (252,38) *Die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft* bd. 1-2, Tübingen og Stuttgart, 1840-41 (forkortet *Die christliche Glaubenslehre*); bd. 1, § 50 »Das erstgeschaffene Menschenpaar«, s. 675-686; s. 680.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 18

◀ **Et Guds Billede kan ikke ... endelig Forstand** : jf. »B. *Der Mensch als göttliches Ebenbild*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 182-186.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 21

◀ **I dets Sandhed ... beroer paa Identitæt** : jf. »Das Bild in seiner Wahrheit, Unendlichkeit beruhet / a. auf Identität«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 182f.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 21

◀ **Ebenbild** : 250,10.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 23

◀ **Homoousie** : 'væsensenhed', begreb fra de kristologiske stridigheder om forholdet mellem Faderen og Sønnen i det 4. årh. som betegnelse for, at Sønnen er af samme væsen (ὁμοούσιος, homoousios) som Faderen, især hævdet af Athanasios den Store og hans tilhængere mod arianerne (se næste kommentar) og bragt til udtryk i Den nikænske Trosbekendelse, art. 2, jf. *Den danske Kirkes symbolske Bøger* (249,32), s. 2.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 24

◀ **Homoiousie** : 'lvæsenslighed', begreb fra de kristologiske stridigheder (se foregående kommentar) som betegnelse for, at Sønnen ikke er af samme væsen som Faderen, men kun af et lignende væsen (ὁμοιοούσιος, homoiouosios), især hævdet af Arios og hans tilhængere (249,2 og 249,3).

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 24

◀ **Er Sønnen Billede saa er den anden det ogsaa** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 182: »Ist der Sohn Gottes das Ebenbild des Vaters, so ist der, dessen Bild er ist, gleicherweise Bild«.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 27

◀ **ved Mskets Ebenbild ... Differentsten i Betragtning** : jf. »Zum Zweck des Begriffes der Gottähnlichkeit oder des Menschen als Gottes Ebenbildes kommt in Betracht / b. die Differenz«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 182f.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 28

◀ **det tabte Billede** : 250,10.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 31

◀ **angeschaffen** : *System der christlichen Dogmatik* har 'anerschaffen', s. 183.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 32

◀ **Differents og Identitæt gaaer sammen** : jf. »c. Die Gottähnlichkeit des Menschen. In ihr schließt sich die Differenz mit der Identität zusammen«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 183-186.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 32

◀ **med Gud** : *System der christlichen Dogmatik* har »mit dem Vater«, s. 183.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 33

◀ **den anden Adam** : dvs. Kristus, jf. afsnittet om Adam og Kristus i Rom 5,12-21.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 34

◀ **Forskjellen** hævet: dvs. forskellen mellem Gud og mennesket, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 184.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 35

◄ **den første Adam** : 254,34.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 35

◄ **Idet Syndens Mulighed er sat ... sat som Begyndelse** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 184: »Sofern nun darin der Sündenfall noch mitgesetzt ist, oder die Möglichkeit, daß die Negation, d. h. dieß, daß der Mensch nicht der Schöpfer ist, zur Opposition fortgehe, ist mit der Gottähnlichkeit des Menschen seine Geschichte nur erst in den Anfang gesetzt«.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 35

◄ **det første Mskes Lighed med Gud** : jf. 1 Mos 1,26-27.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 37

◄ **den im Uendliche endliche Geist ist** : dvs., »daß er der im Uendlichen endliche Geist ist«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 185.

I trykt udgave: Bind 19 side 254 linje 41

◄ **ikke ein Theilseyne Gottes numerisk forstaaet** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 185: »nicht ein Theilseyne von Gott, wie wenn Gott in der Schöpfung seines Ebenbildes sich numerisch theilte und fortplante.«

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 3

◄ **den i Gemyttet forenede Guddommelighed** : *System der christlichen Dogmatik* har: »das noch im Gemüth des Menschen verborgene und verschlossene Göttliche, Heilige der menschlichen Natur«, s. 186.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 9

◄ **κατα δυναμιν** : gr. (kata dýnamin) 'efter mulighed', potentielt.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 11

◄ **Det dialektiske i denne Lære** : jf. »C. *Das Dialectische der Lehre vom göttlichen Ebenbild*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 186-196.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 13

◄ **1) er indeholdt hvad Msk er ... er ved sig** : jf. »ist enthalten / a. das, was der Mensch durch Gott ist mit der Abstraction von allem, was der Mensch durch sich selber ist«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 186f.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 13

◄ **2) Den indeholder ... fra Alt hvad han er für sich** : jf. »b. Es ist in dieser Lehre ausgesagt, was der Mensch an sich ist, mit der Abstraction von allem, was er für sich ist«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 188-190.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 20

◄ **3) Det gudd. Ebenbilds Gegenwart ist Erinnerung** : jf. »Hiemit ist denn c) die *Gegenwart* des göttlichen Ebenbildes nur die der Erinnerung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 190-196.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 22

◄ **Epiphanius forkaster Origenes Lære ... i alle Msker** : Epiphanius el. Epiphanius, biskop af Salamis på Cypern (367-403), søgte med energi at gendrive hele Origenes' lære som kætteri. Origenes (o. 185-254) var kirkelærer, leder af Alexandriaskolen 202-31, afsat pga. anklage for kætteri.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 24

◄ **scintillulæ** : lat. 'som små gnister'. Der tænkes formentlig på Tertullian *De anima (Om sjælen)*, kap. 23, hvor en sådan opfattelse fremføres.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 26

◄ **eine Thatsache des Bewußtseyns** : I sin *Grundriss des Eigenthümlichen der Wissenschaftslehre in Rücksicht auf das theoretische Vermögen, als Handschrift für seine Zuhörer* (Jena 1795, 2. udg. 1802) og videre i *Die Thatsache des Bewußtseyns, Vorlesungen, gehalten an der Universität zu Berlin im*

Winterhalbjahr 1810-11 (Stuttgart og Tübingen 1811) forsøger J.G. Fichte at fremlægge en deduktion, dvs. et bevis for gyldigheden af 'Thatsache des Bewußtseyns', dvs. tid, rum og mangfoldigheden af anskuelser, hvilket Kant forudsatte uden at bevise det.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 31

◀ **udv:** : udvortes.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 33

◀ **indv:** : indvortes.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 33

◀ **Schelling meente ... akademische Studium** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 194, henviser Marheineke til »Vorles. über d. Meth. des acad. Stud. S. 167. und Philos. und Rel. S. 64«, dvs. F.W.J. Schellings *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums*, Tübingen 1803 (3. udg., Stuttgart og Tübingen 1830, ktl. 764), s. 167 (begyndelsen af 8. forelæsning), og *Philosophie und Religion*, Tübingen 1804, s. 64. – **Schelling:** Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854), ty. filosof, studerede filosofi og teologi sammen med Hegel (se følgende kommentar) i Tübingen, blev 1798 ekstraordinær prof. i Jena, fra 1803 prof. i Würzburg og fra 1806 generalsekretær i Akademiet for de bildende Kunster i München, herefter marginaliseret af Hegel, men fra 1827 prof. i München, herfra kaldet til prof. i Berlin 1841 for at modvirke venstrehegelianismen, trak sig tilbage i 1846.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 35

◀ **Hegel Relig: Ph. 1ste B: 306** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 194, henviser Marheineke til »Vorlesungen über die Religionsphilos. 2te Ausg. I. S. 206ff.«, dvs. Hegels *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, udg. af Ph. Marheineke, 2. udg., bd. 1-2, Berlin 1840 [1832] (ktl. 564-565); bd. 1, s. 206ff., der formentlig er fejl for 306ff.; i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 11, s. 306ff. (*Jub.* bd. 15, s. 322ff.). – **Hegel:** Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), ty. filosof, 1801-06 privatdocent (ekstraordinær prof.) i Jena, 1816-18 prof. i Heidelberg og fra 1818 til sin død prof. i Berlin.

I trykt udgave: Bind 19 side 255 linje 36

◀ **Om det Ondes Oprindelse** : jf. »III. Vom Ursprunge des Bösen«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 196-240.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 1

◀ **Den bibelske Lære** : jf. »1. Die biblische Vorstellung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 196-200.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 2

◀ **den første Synd** : dvs. Adam og Evas synd, jf. syndefaldsberetningen i 1 Mos 3.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 4

◀ **Aristoteles kalder det Onde συγγενές** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 199, henviser Marheineke til »Aristoteles in der Nikomachischen Etik (III. 15.)«, dvs. *Den nikomacheiske Etik (Ethica Nicomachea)*, 3. bog, kap. 15, som er fejl for kap. 12, 1119b 9. – **Aristoteles:** Aristoteles fra Stageira (384-322 f.Kr.), gr. filosof, logiker og naturforsker, sammen med sin lærer Platon (se følgende kommentar) regnet blandt antikkens største filosoffer, skrev banebrydende værker inden for filosofiens og videnskabens forskellige discipliner. – **συγγενές:** gr. (syngenes) 'medfødt', 'beslægtet'.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 4

◀ **Plato siger, at Børnene ikke ere gode φύσει** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 199, henviser Marheineke til Platons dialog *Menon*, jf. fx 88b. – **Plato:** el. Platon (427-347 f.Kr.), gr. filosof og Sokrates' berømteste elev; han oprettede et akademi, hvor eleverne blev undervist i musik, matematik, dialektik, filosofi osv. Den bevarede del af hans forfatterskab er i vidt omfang skrevet i dialogform. – **φύσει:** gr. (phýsei) 'af natur'.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 5

◀ **Cicero i Tusculanerne 3, 1** : I *Tusculanerne*, 3. bog, kap. 1, § 2, skriver Cicero: »fra vi bliver født og optaget i familiens kreds, er vi stadig omgivet af alskens slethed og topmålte urimeligheder, så det er, som om vi bogstavelig talt har indsuget dem med modermælken.«. – **Cicero:** Marcus Tullius Cicero (106-43 f.Kr.) rom. taler, forfatter og statsmand.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 5

◀ **Arvesynd ... Tanken er der** : Forestillingen om arvesynd, dvs. at synden arves el. forplantes, bygger på flere steder i Bibelen, først og fremmest 1 Mos 3 om menneskets syndefald; Sl 51,7, hvor det hedder: »See, jeg er født i Misgierning, og min Moder haver undfanget mig i Synd« (GT-1740); og Rom 5,12-14, hvor Paulus skriver: »Synden kom ind i verden ved ét menneske, og ved synden døden, og sådan kom døden til alle mennesker, fordi alle syndede. For vel fandtes der synd i verden før loven, men synd kan ikke opregnes, når der ikke er nogen lov; men døden herskede fra Adam til Moses også over dem, der ikke havde syndet ved en lignende overtrædelse som Adam«. Det er dog først med Augustin, at arvesynd gøres til et dogme, der fastslår, at synden er virksom i kønsakten og derved i ethvert menneskes tilblivelse, og at ethvert menneske, fordi det er født i og med synd, har mistet evnen til at gøre det gode. Dette dogme blev antaget af hele kirken ved koncilierne i Kartago i 412, 416 og 418 samt i Efesos i 431. Dogmet om arvesynd blev videreført af de lutherske reformatorer og kom til udtryk i det første lutherske bekendelsesskrift *Confessio Augustana* (1530, *Den augsburgske Bekendelse*), art. 2, »Om arvesynden«.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 6

◀ **Den kirkelige ... den rationalistiske** : jf. »2. Die kirchliche Bestimmung«, der indeholder punkterne: »a) die symbolische, b) die superrationalistische und c) die rationalistische Darstellung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 200-209. – 'Die symbolische Darstellung' betyder fremstillingen if. de symbolske bøger, dvs. bekendelsesskrifterne.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 7

◀ **den symbolske** : jf. »A. Die symbolischen Bestimmungen der protestantischen Kirche (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 200-205.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 7

◀ **Augustins Speculationer** : 256,6. – **Augustins**: Aurelius Augustin(us) (354-430), retoriker, filosof og teolog, f. i Nordafrika, siden 383 virksom i Italien, biskop i Hippo fra 395; en af de fire rom.-katolske kirkefædre.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 9

◀ **defectus et carentia justitiæ originalis, concupiscentia** : lat. 'tabet og savnet/manglen af den oprindelige retfærdighed, begær'. 'Justitia originalis' er udtryk for det skabte menneskes fuldkommenhed som en væsentlig del af dets gudsbilledlighed.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 9

◀ **vitiositas et corruptio er universalis** : lat. 'lastefuldheden og fordærvelsen' er 'universel'.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 10

◀ **naturalis, congenita, insita** : lat. 'naturligt forekommende, medfødt, iboende'.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 11

◀ **Ψ** : gr. Psi, gængs forkortelse for Salme (i datidens retskrivning Psalme), dvs. Salmernes Bog i GT.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 11

◀ **substantialis** : lat. 'substantiel', dvs. lastefuldheden er ikke en del af menneskets substans.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 12

◀ **Flaccius** : dvs. Matthias Flacius fra Illyrien el. Matthias Vlacich fra Istrien (1520-75), luthersk teolog, fra 1544 prof. i hebr. i Wittenberg, 1557-61 prof. i Jena, hævdede, at arvesynden ikke er et træk ved mennesket, men udgør selve dets substans, og at mennesket følgelig ved syndefaldet er blevet totalt fordærvet, dets gudsbillede er blevet til Djævlens billede.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 12

◀ **peccatum originale ipsam esse hominis substantiam** : lat. 'den oprindelig synd/arvesynden er selve menneskets substans'. Jf. Flacius *Clavis scripturae sacrae* (1567, *Nøgle til Den hellige Skrift*), 2. del, traktat 6.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 12

◀ **accidens ... in aliqua substantia est et ab ea discerni potest** : lat. 'det tilfældige er det, som ikke

fremtræder i sig selv, men findes i en el. anden substans og kan adskilles fra den'. If. *System der christlichen Dogmatik*, s. 202, er citatet fra »die Concordienformel«, dvs. det sidste lutherske bekendelsesskrift *Formula Concordiae* (da. *Konkordieformlen*, ty. 1580, lat. 1598), 2. del, art. 1, 54, der (ligesom *System der christlichen Dogmatik*) har 'subsistit' ('består') i stedet for 'præstitit'. Jf. *Libri symbolici* (250,27), s. 651 (*Die Bekenntnisschriften*, s. 862).

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 13

◀ **Med H: t: Forplantningen ... vitiositas** : jf. »b) auf diese Fortpflanzung ist die natürliche Vitiosität 1) physica (...) 2) moralis (...) 3) auch per se damnabile«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 202-204. – **physica**: lat. 'fysisk', dvs. gennem forplantningen, hvorved 'lastefuldheden' fysisk overføres i menneskeslægten pga. dets nedstamning fra Adam. – **moralis**: lat. 'moralsk', dvs. ved det slette eksempel, som Adams synd gav menneskeslægten. – **per se damnabilis**: lat. 'i sig selv forkastelig'.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 15

◀ **Knapp** : Georg Christian Knapp (1753-1825), ty. evangelisk teolog, fra 1775 prof. i Halle og fra 1785 direktør for de Franckeske stiftelser i Halle, præget af den halleske pietisme; udg. *Novum Testamentum graece* (251,40).

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 20

◀ **vil m: H: t: Døden skille mell. Straf og Følge** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 204, henviser Marheineke til »II. S. 52«, dvs. G.C. Knapp *Vorlesungen über die christliche Glaubenslehre nach dem Lehrbegriff der evangelischen Kirche*, udg. af C. Thilo, bd. 1-2, Halle 1827 (2. udg. 1836); bd. 2, § 78, »III. Von der Zurechnung oder Strafbarkeit des natürlichen Verderbens«, s. 52f.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 20

◀ **der er, som Tertullian siger, kun eet Msk.** : Henvisningen til Tertullian findes ikke i *System der christlichen Dogmatik*. – **Tertullian**: Quintus Septimius Florens Tertullian(us) (o. 155-240), født i Kartago i Nordafrika, en af de rom.-katolske 'kirkelige forfattere'.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 22

◀ **M: H: t: det Ondes Oprindelse** : jf. »c) in Beziehung auf den Ursprung des Bösen (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 204f.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 23

◀ **Nexus** : forbindelse, sammenhæng.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 24

◀ **peccatum originis ... calliginem et depravationem in natura** : lat. 'arvesynden er ikke alene en tilregnelser, men en formørkelse og en fordærvelse i [den menneskelige] natur'. Sætningen forekommer i en lidt andet form i *System der christlichen Dogmatik*, s. 205, hvor det angives som et citat af »Melanchthon in der Apologie«, dvs. *Apologia confessionis Augustanae (Forsvar for Den augsburgske Bekendelse)* fra 1530. Der synes ikke at være tale om et citat fra *Apologia*, men snarere om Marheinekes sammenfatning af art. 1, »De peccato originali« (»Om arvesynden«), jf. *Libri symbolici* (250,27), s. 50-59 (art. 2 i *Die Bekenntnisschriften*, s. 145-157).

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 26

◀ **Den supranaturalistiske** : 250,14; jf. »B. Die supernaturalistische Ansicht«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 205-208.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 28

◀ **Fortællingen i Genesis** : dvs. fortællingen om syndefaldet i 1 Mos 3. – **Genesis**: gr. 'frembringelse', 'tilblivelse'; betegnelse for Første Mosebog.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 28

◀ **Gerhard kalder Adam pater totius humani generis** : Johann Gerhard (1582-1637), ty. luthersk-ortodoks teolog, fra 1616 leder af Det teologiske Fakultet ved universitetet i Jena, en af sin tids betydeligste teologiske skikkelser. – **pater totius humani generis**: lat. 'fader til hele menneskeslægten'. Jf. *Gerhards Loci theologici* bd. 1-9, Jena 1610-29; bd. 2, § 52: »Adam non ut privatus homo, sed ut caput totius humani generis peccavit« (lat. »Adam syndede ikke som privatmand, men som overhoved for hele

menneskeslægten«).

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 29

◀ **Calov: fons caput seminarium tot: g: h:** : Abraham Calov (1612-86), ty. luthersk-ortodoks teolog, fra 1637 ekstraordinær prof. i Königsberg og fra 1650 prof. i Wittenberg, siden 1652 også generalsuperintendent. – **fons caput seminarium tot: g: h:** lat. 'hele menneskeslægtsens kilde, overhoved, stamfader'. Jf. Calovs *Systema locorum theologorum* bd. 1-12, Wittenberg 1655-77; bd. 3, 1659, s. 1055ff., og bd. 5-6, 1677, s. 126 og s. 156ff. – **tot: g: h:** totius generis humani.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 30

◀ **Den nyere Supranat:** : Til den nyere supranaturalisme (250,14) regnes A. Hahn, J.A. Ernesti, S.F.N. Morus, F.V. Reinhard, G.F. Seiler, J.C.D. Doederlein og C.G. Knapp, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 206f.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 31

◀ **Begrebet af det Ondes Oprindelse** : jf. »3. Begriff vom Ursprung des Bösen«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 209-240.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 36

◀ undertrykt **det:** dvs. 'das Entstehen des Bösen', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 210.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 39

◀ **Dets Mulighed** : jf. »A. Für die Betrachtung der Frage: wie das Böse habe möglicher Weise entstehen können (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 210-215.

I trykt udgave: Bind 19 side 256 linje 40

◀ **han ond:** dvs. mennesket.

I trykt udgave: Bind 19 side 257 linje 1

◀ **von Gott abfiel durch Hochmuth** : hentyder til forestillingen om, at Djævelen opr. var et væsen af højere fuldkommenhed, en god engel, som i hovmod gjorde oprør imod Gud, men som i sit fald beholdt magt til at kæmpe imod Gud, en forestilling, der bygger på 2 Pet 2,4. Hertil føjes den videre forestilling, at menneskets syndefald kan føres tilbage til Djævelens, da det var Djævelen, der i skikkelse af en slange forførte Adam og Eva til at synde imod Gud, hvad de gjorde ved at spise af frugten på træet til kundskab om godt og ondt, som Gud havde forbudt dem at spise af (jf. syndefaldsberetningen i 1 Mos 3). – Der tænkes måske også på den lære om englefaldet, som Augustin (256,9) fremsatte i *De civitate Dei*. 'Guds stad' el. 'Guds stat' var til før verdens skabelse og bestod af den skabte engleverden, der levede i fuldstændig kærlighed til Gud; men ledet af Djævelen brød nogle af disse engle i deres hovmod ud af dette afhængighedsforhold til Gud og dannede det djævelske samfund ('civitas diaboli'), som stod i absolut modsætning til Guds rige ('civitas dei'). For at erstatte de faldne engle skabte Gud menneskene, som han ville opdrage og berede til at indgå i gudsriget; men ved Adams fald lykkedes det Djævelen at føre sit rige ind i verden. Herefter udvikler historien sig som en kamp mellem Gud og Djævelen, en kamp, der også føres i det enkelte menneskes liv.

I trykt udgave: Bind 19 side 257 linje 3

◀ **fuldk:** : fuldkommen.

I trykt udgave: Bind 19 side 257 linje 16

◀ **Die bewußtseiende Natur ... og sich Wollen** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 212: »Aber die bewußtseyende Natur ist sich nur ihrer selbst bewußt, sie hat keinen andern Gegenstand als sich selbst, sie ist als die sich denkende auch die nur sich wollende.«

I trykt udgave: Bind 19 side 257 linje 17

◀ **Betingelsen derfor** : dvs. betingelsen for det ondes opståen, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 213.

I trykt udgave: Bind 19 side 257 linje 27

◀ **Djævelens Hypostasering** : det, at Djævlen gøres til genstand, til grundlag el. til person.

I trykt udgave: Bind 19 side 257 linje 31

◀ **Widerspruch og Gegensatz** : Distinktionen mellem 'Widerspruch' ('modsigelse') og 'Gegensatz' ('modsætning') refererer til to forskellige opfattelser af negation if. Hegels logik. 'Widerspruch' svarer til den aristoteliske modsigelse, dvs. A og ikke-A, hvor ikke-A er den ubestemte negation af A. If. Aristoteles' princip om 'det udelukkede tredje' kan der ikke være nogen mediation af og heller ikke et tredje ml. A og ikke-A. 'Gegensatz' derimod er negationen af A med dets modsætning, fx op og ned, syd og nord. Modsætninger af den art synes at give mulighed for mediation, idet fx en breddekreds samtidig kan være både syd og nord, ligesom vertikalitet på én gang kan være både op og ned. Hegel kritiserer opfattelsen af negation som 'Widerspruch' og bygger sin logik ud fra begrebet 'Gegensatz', jf. *Wissenschaft der Logik* (250,29) bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 37-73 (Jub. bd. 4, 515-551) og *Encyclopädie* (251,3), § 116-120, bd. 1, i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 232-243 (Jub. bd. 8, s. 270-281).

I trykt udgave: Bind 19 side 257 linje 38

◀ **Det Ondes Virkelighed** : jf. »B. *Die Wirklichkeit des Bösen in seiner Entstehung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 215-222.

I trykt udgave: Bind 19 side 257 linje 39

◀ **wovon** : *System der christlichen Dogmatik* har 'woran', s. 215.

I trykt udgave: Bind 19 side 257 linje 39

◀ **Den med Tænkningen ... sig identificerende Wollen** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 217: »Das Denken des sich selbst entgegengesetzten Guten und Bösen ist noch nicht das Böse, sondern erst das mit dem Denken sich identificierende Wollen des Bösen.«

I trykt udgave: Bind 19 side 257 linje 39

◀ **Det** bliver virkeligt: dvs. 'det onde', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 217.

I trykt udgave: Bind 19 side 257 linje 41

◀ **Daaben: ----** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 222: »die Taufe zeigt an, daß der Mensch, so wie er nur der geborene und natürliche Mensch ist, Gott nicht genüge; jede Verrichtung der Taufhandlung also ist schon eine bestimmte Antwort auf die Frage, ob der Mensch von Natur gut sey oder nicht, und die das erste behaupten, können entweder die Handlung nicht mit gutem Gewissen verrichten, oder befinden sich mit sich selbst in einem bewußtlosen Widerspruch.«

I trykt udgave: Bind 19 side 258 linje 21

◀ **Die Schuld** : jf. »C. *Die Schuld*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 222-240.

I trykt udgave: Bind 19 side 258 linje 21

◀ **1) Msk. lader sig forføre** : jf. »a. der Mensch *läßt sich verführen*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 223-226.

I trykt udgave: Bind 19 side 258 linje 28

◀ **als Wahrg.** : *System der christlichen Dogmatik* har 'als wahrgenommen', s. 223.

I trykt udgave: Bind 19 side 258 linje 30

◀ **sondern das freie** : *System der christlichen Dogmatik* har: »sondern das Vernünftige und dessen sich selbst Bestimmen, die Freiheit des Vernünftigen«, s. 224.

I trykt udgave: Bind 19 side 258 linje 33

◀ **imaginere sig** : forestille sig.

I trykt udgave: Bind 19 side 258 linje 39

◀ **Msk. bliver forført** : jf. »b. *Der Mensch wird verführt*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 226f.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 5

◀ **Han har tabt dens Reenhed, men ikke tabt den selv** : *System der christlichen Dogmatik* har: »die Reinheit und Wahrheit der Vernunft ist nicht mehr vorhanden im Verstande, die Reinheit und Wahrheit der Freiheit ist nicht mehr vorhanden im Willen; aber nicht den Verstande und den Willen, und somit auch nicht die Persönlichkeit hat er verloren«, s. 226.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 8

◀ **Das Wissen der Schuld ist das Gewissen** : jf. »c. das Gewissen«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 227-24.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 10

◀ **medieret** : SKs gengivelse af 'vermittelte', 'formidlede'.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 11

◀ **Xstus blev (...) fristet** : jf. beretningen om Jesu fristelse i ørkenen, Matt 4,1-11.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 14

◀ **Xstus er (...) Lovens Ende** : jf. Rom 10,4.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 22

◀ **Forbedring** : *System der christlichen Dogmatik* har 'Befreiung', s. 229.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 23

◀ **subjektiv** : jf. »a) Die subjective Sünde (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 230f.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 30

◀ **Flaccius Illyricus** : 256,12.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 31

◀ **Die einzelne Sünde ... die der Natur. Arvesynden** : jf. »b) in ihrer Objectivität anzuerkennen (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 231-235.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 36

◀ **De aktuelle** : dvs. de aktuelle synder.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 37

◀ **intelligibler** : oversanselige.

I trykt udgave: Bind 19 side 259 linje 41

◀ **Arvesynden ... end ikke udryddes med Gjenfødelse** : hentyder til den lutherske lære, at arvesynden ikke udryddes ved genfødslen i dåben, hvorfor det døbte menneske livet igennem er 'simul justus et peccator', 'på én gang retfærdig og synder'.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 2

◀ **defectus justitiæ originalis** : lat. 'tabet af den oprindelige retfærdighed' (256,9).

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 4

◀ **concupiscentia** : lat. 'begær'.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 5

◀ **homo sum, nil humani a me alienum puto** : lat. »jeg er et menneske, og intet menneskeligt betragter jeg som fremmed for mig«. Citat fra den rom. digter Terents' komedie *Heauton timorumenos (Selvplageren)*, v. 77 (1. akt, v. 25).

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 13

◀ **Identitæt** : jf. »c. die Identität beider [die Sünde in ihrer Sub- und Objectivität] einzusehen«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 235-240.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 14

◀ **den adamtiske ... Synd** : Adams synd.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 14

◀ **som den Enkelte** : *System der christlichen Dogmatik* har: »als einer historischen Person«, s. 235.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 16

◀ **Kant** : Immanuel Kant (1724-1804), ty. filosof, prof. i Königsberg 1770-1796.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 19

◀ **mutato nomine de te narratur fabula** : lat. »hvis du ændrer navnet, så fortælles historien om dig«, dvs. så handler historien om dig. Citat fra Horats *Satirer*, 1. bog, nr. 1, 69f. Kant benyttede dette citat om den bibelske beretning om syndefaldet, jf. *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*, Königsberg 1793, s. 42. Det fornuftige indhold af denne beretning er, at vi dagligt handler på samme måde, og at vi derfor alle har syndet og synder i Adam.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 19

◀ **Poem** : digt.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 21

◀ **Pauli Lære ... alle have syndet i Adam** : jf. Rom 5,12ff.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 23

◀ **Augustinus ... bliver hans Synd til vor Synd** : svarer til *System der christlichen Dogmatik*, s. 239.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 24

◀ **nos omnes fuimus, sumus ille unus** : lat. 'vi har alle været, og vi er denne ene'. Der synes at være tale om et bearbejdet citat fra Augustin (256,9) *De civitate Dei (Om Guds stat)*, 13. bog, kap. 14: »Omnes enim fuimus in illo uno, quando omnes fuimus ille unus, qui per feminam lapsus est in peccatum, quae de illo facta est ante peccatum« (lat. »For vi har alle været i denne ene [Adam], eftersom vi alle har været denne ene, som pga. af en kvinde forfaldt til synd, og denne kvinde blev skabt af ham før syndefaldet«).

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 24

◀ **per concessionem** : egl. 'concessionem', lat. 'ved indrømmelse'; *System der christlichen Dogmatik* har 'per consensionem' ('ved samtykke'), s. 239.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 26

◀ **Enhver anden Synd ... at det strider mod Friheden** : svarer til *System der christlichen Dogmatik*, s. 236, begyndelsen af pkt. 2.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 26

◀ **Strauss »kan end ikke indsee ... i sin Inferieur** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 236, henviser Marheineke til »II. S. 53« og »S. 29«, dvs. D.F. Strauß (252,38) *Die christliche Glaubenslehre* (254,18) bd. 2, § 57, s. 53, og § 55, s. 29. Der er ikke tale om et citat, men om SKs referat af Marheinekes sammenfatning af Strauß' opfattelse. – **behager sig i**: finder behag i. – **Superioritæt**: overlegenhed. – **Inferieur**: dvs. inferioritet, underlegenhed.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 32

◀ **Tilregnelsen af Adams Synd ... ell. die Erbschuld** : jf. »3) Die Zurechnung der Sünde Adams als Schuld oder die Erbschuld«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 237f.

I trykt udgave: Bind 19 side 260 linje 39

◀ **kan man endnu spørge saaledes** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 238: »kann immer noch die Frage seyn, wie ist seine Sünde die Sünde Aller.«

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 1

◀ **Indiv** : Individuum.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 7

◄ **2. Opholdelse** : jf. »Zweites Hauptstück. Von der Erhaltung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 240-252.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 12

◄ **Den bibelske Lære** : jf. »1. Biblische Lehre«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 240f.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 13

◄ **Kirkelæren** : jf. »2. in der Kirche (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 241.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 13

◄ **Skolastikernes**: 253,36.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 14

◄ **concurus dei** : lat. 'Guds medvirken'.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 15

◄ **Baumgarten ... i sin Dogmatik** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 241, henviser Marheineke til »Baumgarten (...) in die Dogmatik«, dvs. S.J. Baumgarten *Evangelische Glaubenslehre*, udg. af J.S. Semler, bd. 1-3, 1759-60; bd. 1, 4. art., »Von der göttlichen Vorsehung, Erhaltung und Regierung«, § 5, tese 2, s. 807-813, der omhandler 'concurus dei generalis' (lat. 'Guds almindelige medvirken') og 'concurus dei specialis' (lat. 'Guds særlige medvirken'). – **Baumgarten**: Siegmund Jacob Baumgarten (1706-57), ty. evangelisk teolog, fra 1730 adjunkt og fra 1734 ordinær prof. ved Det teologiske Fakultet i Halle.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 15

◄ **deum concurrere ad materiale non ad formale actionum** : lat. 'at Gud medvirker til det materielle, men ikke til det formelle i handlingerne'; *System der christlichen Dogmatik* har: »Deum concurrere ad materiale, non vero ad formale actionis« (»at Gud medvirker til det materielle, men sandelig ikke til det formelle i handlingen«), og Marheineke tilføjer: »Man wollte damit den Antheil Gottes an den Sünden der Menschen negiren: er hat ihnen nur die Kraft zum Handeln gegeben, den Gebrauch und die Anwendung aber ihnen überlassen«, s. 241. Jf. også § 5, tese 2, i Baumgarten *Evangelische Glaubenslehre* bd. 1, s. 807: »Unde deus rectissime dicitur hoc generali concursu in materiale actionum influere, non autem in formale« (lat. »Derfor hedder det meget rigtigt, at Gud pga. denne almindelige medvirken [generalis concursus] øver indflydelse på det materielle i [sine skabningers] handlinger, men ikke på det formelle«). Om denne indskrænkning af Guds almindelige medvirken hedder det senere: »Es erstreckt sich dieser Einflus GÖttes blos auf die Kräfte der Geschöpfe, nicht aber auf den bestimmten Gebrauch derselben, folglich auch nicht auf die eigentliche Bestimmung der Handlungen, so auf die Freiheit der Geschöpfe ankommt«, s. 808.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 16

◄ **Dogmets Begreb** : jf. »3. Begriff des Dogma«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 241-252.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 18

◄ **negativ** : jf. »A. Die negative Begriffsbestimmung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 241-244.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 18

◄ **Fjerner man den Tanke, 1) ... evige Vedvaren** : jf. »Zu entfernen ist davon / a. die Vorstellung, daß die Erhaltung die *Ewigkeit der Welt*, oder auch nur die unendliche *Dauer alles Einzelnen* zu bedeuten habe«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 242.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 20

◄ **Apokatastasis των παντων** : altings genoprettelse og tilbagevenden til den oprindelige tilstand, som den var ved skabelsen; if. apokatastasilæren ophæves modsætningen mellem salige og fordømte, så alle frelses. – **των παντων**: gr. (tōn pántōn) 'altings', 'alles'.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 23

◄ **2) at det ikke saa vel ... kun som den er i Gud** : jf. »b. Zu beseitigen von dieser Lehre ist ferner der Gedanke, daß es nicht sowohl die endliche, zeitliche und räumliche Welt sey, welche Gott erhalte, sondern nur sie, wie sie in Gott ist«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 242f.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 23

◀ **dens** Undergang: dvs. verdens.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 28

◀ **3) om en passiv Opholdet-Væren ved Gud** : jf. »c. Bei der göttlichen Welterhaltung ist aber endlich auch nicht zu denken an ein *passives* nur-Erhaltenseyn selbst durch Gott«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 243f.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 29

◀ **positivt** : jf. »B. *Die positive Bestimmung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 244-248.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 36

◀ **1.) Substantialitæts Forholdet** : jf. »In dieser Bestimmung des Begriffs kommt / a. (...) das *Substantialitätsverhältnis* in Betracht«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 244f.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 36

◀ **Spinozas Pantheisme** : 252,13.

I trykt udgave: Bind 19 side 261 linje 38

◀ **2) Causalitæts-Forhold** : jf. »b. das *Causalitätsverhältnis*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 245f.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 1

◀ **Hieronymus ... dormitat ergo deus** : *System der christlichen Dogmatik* har: »Aber schon Hieronymus hat aus dieser von Pelagius gegen Augustinus behaupteten Ansicht die Consequenz gezogen, daß Gott sich wohl nach der Schöpfung der Welt schlafen gelegt (*dormitat igitur Deus*)«, s. 246. – **Hieronymus**: Eusebius Sophronius Hieronymus (o. 345-420), teolog, præst, munk, en af de fire rom.-katolske kirkefædre, skabte den lat. bibeloversættelse *Vulgata*, grundlagde i 386 et kloster i Betlehem, deltog aktivt i kampen mod Pelagius. – **Pelagius**: 250,23. – **dormitat ergo deus**: lat. 'Gud sover altså'; samme betydning har '*dormitat igitur Deus*'.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 4

◀ **3) Immanents** : jf. »das wahre Verhältnis Gottes zur Welt ist vielmehr (...) / c. das [Verhältnis] der *Immanenz*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 246-248.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 5

◀ **I Subst.** : dvs. 'im Substantialitätsverhältnis', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 247.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 6

◀ **im Caus: Verhältniß** : dvs. 'im Causalitätsverhältnis', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 247.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 7

◀ **Identitæten** : dvs. 'die abstracte Identität Gottes mit der Welt', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 247.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 9

◀ **Den concrete Bestemmelse** : jf. »C. *Die concrete Bestimmung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 248-252.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 15

◀ **1) umiddelbart** : jf. »a. in *unmittelbarer Weise*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 248f.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 17

◀ **Brahma** : el. Brahman, i den indiske religion, brahmanismen, skaberguden, i den indiske vedantafilosofi et ontologisk princip uafhængigt af mennesker og guder, det absolute, det højeste mål for al erkendelse, personificeret i guden Brahman.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 20

◀ **ogsaa som Weltseele er Pantheismen med** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 249: »Auch in dem Gedanken Gottes, als des allgemeinen Lebensprinzips oder der Weltseele, ist, wie in der vormaligen Schellingschen Naturphilosophie, das Pantheistische nicht zu verkennen.« 'Weltseele' er et nøglebegreb i F.W.J. Schellings (255,35) naturfilosofi som fremstillet i *Von der Weltseele, eine Hypothese der höhern Physik zur Erklärung des allgemeinen Organismus*, Hamborg 1798. If. Schelling er det videnskabens grundlæggende formål at fortolke naturen som en enhed. Han søgte at påvise, at mekaniske, kemiske og elektriske kræfter såvel som livskræfter alle er udslag af én enkelt bagvedliggende naturkraft.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 21

◀ **middelbart, vermittelst des Gesetzes** : jf. »b. in *mittelbarer* Weise oder vermittelst des Gesetzes«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 249-251.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 23

◀ **Gud overlod ikke Verden ... som det hedder i en Ψ** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 250: »Konnte der seiner Schöpfung absolut und unbedingter Weise gegenwärtige Schöpfer die Welt, da sie von ihm sich zurückzog, dem Verderben preisgeben? In diesem Sinne fragt der Psalmist 89,48: warum willst du alle Menschen umsonst geschaffen haben?« - **Ψ**: 256,11.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 30

◀ **Solon** : gr. lovgiver og digter (6. årh. f.Kr.), indførte som ledende arkont i Athen en omfattende lovgivning til fordel for den forgældede landbefolkning, gennemførte væsentlige dele af Athens politiske forfatning.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 34

◀ **Lycurg** : el. Lykurgos (9. årh. f.Kr.), spartansk lovgiver, if. traditionen ophavsmand til den spartanske stats forfatning.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 34

◀ **Moses** : jødedommens fader, formidler af de guddommelige love til det israelitiske folk, modtager således fra Gud stentavlerne med De ti Bud (jf. 2 Mos 24), forordninger om helligdommen (jf. 2 Mos 25-31) samt en lang række kultiske regler og straffebestemmelser (jf. 3 Mos).

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 34

◀ **3) Religion** : jf. »Noch mehr aber ist endlich / c. das *Bewußtseyn Gottes selbst* oder die Religion die göttliche Welterhaltung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 251f.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 35

◀ opholder den **derved**: dvs. ved religionen, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 251.

I trykt udgave: Bind 19 side 262 linje 36

◀ **3. Forsynet** : jf. »Drittes Hauptstück. *Von der göttlichen Vorsehung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 252-263.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 3

◀ **Bibelsk Lære** : jf. »1. Die *Bibel* (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 252f.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 4

◀ **προνοια** : gr. (prónoia) 'forsyn'.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 4

◀ **forekomer i Viisdommens Bog** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 253, henviser Marheineke til Visd 14,3 og 17,2.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 4

◀ **Den kirkelige Lære** : jf. »2. Die *christliche Kirche* (...)«, *System der christlichen Kirche*, s. 253f.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 5

◀ **mod 1) Dualisme, Gnosticisme, Emanation** : jf. »a. gegen den *Dualismus* und *Gnosticismus* oder

Emanatismus«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 253. – **Gnosticisme**: 251,36. – **Emanation**: 250,19.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 6

◀ **2) alle Theorier** : jf. »b. alle Theorie (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 253.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 7

◀ **Fatalisme** : deterministisk opfattelse af verden, ofte forekommende i antikke filosofier og religioner. If. fatalismen er verden styret el. fuldstændig bestemt af guderne, især skæbnegudinderne, hvorfor mennesker hverken har en fri vilje eller kontrol over deres egen skæbne.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 8

◀ **Occasionalisme** : filosofiske lære om forbindelsen mellem årsag og virkning. If. occasionalismen fører en årsag ikke til en bestemt virkning, men er en anledning (occasio) for Gud til at skabe virkningen. Således hævdede den fr. filosof Nicolas Malebranche (1638-1715), en af de vigtigste fortalere for occasionalismen, at i alle tilfælde, hvor sind og krop synes at være årsagsmæssigt forbundet og at stå i indbyrdes forbindelse, er sandheden ikke, at den ene virker ind på den anden (hvilket er umuligt, da de er af forskellig væsen), men at en hændelse i den ene bliver benyttet af Gud som anledning til at skabe en hændelse i den anden.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 9

◀ **Malebranche har mystisk gennemført det** : If. N. Malebranche (se foregående kommentar) er Gud den eneste sande årsag i verden, hvorfor han påstår, at når vi iagttager, hvad der synes at være et forhold mellem årsag og virkning, deltager vi faktisk i et syn af Gud, da vi derved er vidner til hans frembringelse af en virkning foranlediget af en given årsag. Vore ideer om objekter er således ideer i Gud. Denne opfattelse af et 'syn i Gud' blev af mange forstået som mysticisme. Jf. kap. 3 i Malebranche *De la Recherche de la vérité* bd. 1-3 (1674-75).

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 10

◀ **Bayle rationalistisk ... ikke er Tale om Frihed** : Occasionalismens hovedidé er at opretholde opfattelsen af nødvendige årsager ved at hævde, at det med nødvendighed er Gud, der skaber en given årsag på foranledning af en given årsag. Men er alle virkninger således nødvendige, så synes mennesket altid at være bestemt af dem, og friheden er gået tabt. Påstanden om, at Bayle har rationalistisk gennemført denne hovedidé, refererer til hans rationalistiske skepticisme i modsætning til Malebranches tilskyndelse til et 'syn i Gud' (se foregående kommentar). – **Bayle**: Pierre Bayle (1647-1706), kendt først og fremmest for sin skepticisme, men også som fortaler for occasionalisme (263,9).

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 11

◀ **Klæren ... traditionelle Bestemmelser** : jf. »c. Die Kirchenlehre enthält in dogmatischen Systemen eine Menge abstracter Bestimmungen (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 253f.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 12

◀ **actus** : lat. 'handling', dvs. 'das göttlichen Actus der Vorsehung', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 254.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 13

◀ **prognosis, προθεσις, διοικησις** : lat. og gr. 'forudviden', (prothésis) 'forudbeslutning', (dioíkēsin) 'styrelse'; i *System der christlichen Dogmatik* forklares det med hhv. »Kenntniß alles desjenigen, was zur Weltregierung gehört«, »den Willen der Ausführung« og »die Ausführung selbst«, s. 254.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 13

◀ **providentia generalis, specialis, specialissima** : lat. 'det almindelige, det særlige, det helt særlige forsyn'; i *System der christlichen Dogmatik* forklares de således: »die erstere erstreckt sich auf alle Creaturen, die andere auf den Menschen, die dritte auf die Frommen«, s. 254.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 14

◀ **pr: ordinaria s. media, extraordinaria s. immediata** : lat. 'det ordinære el. middelbare, det ekstraordinære el. umiddelbare forsyn'; i *System der christlichen Dogmatik* forklares udtrykkene på følgende måde: 'providentia ordinaria', »worin Gott nach dem Naturlauf verfährt«, og 'providentia extraordinaria', »welches die Wirkung der göttlichen Vorsehung durch Wunder ist«, s. 254. – **pr**: providentia. – **s.:** sive, lat. 'eller'.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 15

◀ **pr. naturalis og gratiosa** : lat. 'det naturlige og det velgørende forsyn'; jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 254: »allgemein wurde dieselbige Eintheilung auch so gemacht, daß man prov. naturalem und gratiosam unterschied, oder Wirksamkeit der göttlichen Vorsehung durch Natur und Offenbarung.«

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 16

◀ **Begrebet af denne Lære** : jf. »3. Begriff der Lehre«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 254-263.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 17

◀ **Det Substantielle er Begrebet i Almdl.** : jf. »A. Das Substantielle ist der Begriff im Allgemeinen«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 254-257.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 18

◀ **er 1) alt Tilfælde udelukket i Aandens Verden** : jf. »Durch diesen Gedanken nun ist aus dem Reich des Geistes oder der Gnade nothwendig ausgeschlossen a) alle Zufälligkeit«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 255.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 22

◀ **2) alt Planløst er udelukket** : jf. »Nicht weniger aber ist b) ausgeschlossen alle Planlosigkeit«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 255f.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 27

◀ **3) Zwecklosigkeit** : jf. »Ausgeschlossen ist endlich c) vom Reich Gottes die Zwecklosigkeit«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 256f.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 35

◀ **udv** : udvortes.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 36

◀ **indv** : indvortes.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 37

◀ **Fornuft** : *System der christlichen Dogmatik* har 'Furcht', s. 258.

I trykt udgave: Bind 19 side 263 linje 37

◀ **Det Dialektiske** : jf. »B. das Dialectische dieser Lehre (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 257-259.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 3

◀ **1) i Troen paa det Gudd. i Naturen** : jf. »a) im Glauben an das Göttliche der Natur«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 257f.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 3

◀ **Augurier** : spådomme; varsler. Jf. de rom. spåmænd, augurerne, der ud fra fugles skrig, flugt og måde at æde på kunne forudsige gudernes vilje og hændelser i fremtiden.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 4

◀ **Haruspicier** : spådomme; varsler. Jf. de etruske præster, haruspexer, som den rom. stat og nogle af dens velstående embedsmænd havde ansat til at spå ud fra dyrenes indvolde og til at tolke og værne mod lyn.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 4

◀ **τυχη** : gr. (týchē) 'lod', 'skæbne', 'tilfælde'; if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 257, tænker Marheineke på Τύχη (Týchē), lykkens gudinde i gr. mytologi.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 6

◀ **2) Forstanden adskiller det Naturlige fra det Aandelige** : jf. »b) (...) der Verstand ist dieß Princip der Unterscheidung des Natürlichen von dem Geistigen (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 258f.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 8

◀ **uforand.** : uforanderlig.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 12

◀ **3) Gud i sin Vished** : jf. »c) (...) die Weisheit Gottes in der Regierung der Welt (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 259. – **Vished:** germanisme for 'visdom', ty. 'Weisheit'.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 12

◀ **alt Vilkaar** : *System der christlichen Dogmatik* har 'alle Willkührlichkeit', s. 259.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 14

◀ **Det Concrete** : jf. »C. Das Concrete der Lehre«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 259-263.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 18

◀ **1) Den sædelige Verdensorden** : jf. »a) die sittliche Weltordnung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 259-261.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 19

◀ **2)** : jf. »b)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 261f.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 22

◀ **medierer** : SKs gengivelse af 'vermittelt', 'formidler', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 261.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 24

◀ **folie** : af lat. egl. et meget tyndt udhamret metalblad; hvad der tjener til at fremhæve noget.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 26

◀ **3) Troen derpaa** : jf. »c) auch die nothwendige Anerkennung derselben [dvs. Vorsehung] oder der Glaube daran«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 262f.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 26

◀ **Guds Planer ... som Paulus siger** : jf. 1 Kor 2,7 og Kol 1,26; if. *System der christlichen Dogmatik* citerer Marheineke Paulus' ord (i Rom 11,33): »unbegreiflich sind seine Gerichte und unerforschlich seine Wege«, s. 263.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 32

◀ **Christologie** : jf. »Dritter Abschnitt. Vom Gottmenschen«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 264-388.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 34

◀ **Eenhed af guddl. og msklig Natur** : jf. »Erstes Hauptstück. Von der Einheit der göttlichen und menschlichen Natur«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 264-317.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 35

◀ **Den bibelske Lære** : jf. »1. Die biblische Lehre«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 264-270.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 36

◀ **De messianske Spaadomme** : jf. »A. Die Erwartungen eines Messias im A. T. (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 264-267. – **De messianske Spådomme:** dvs. profetierne i GT om den kommende Messias (270,17).

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 36

◀ **Xsti Præexistents** : jf. Joh 1,1-2: »I begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud. Han [Kristus] var i begyndelsen hos Gud.«

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 38

◀ **som de chaldæiske Paraphraser og Rabbinerne** : *System der christlichen Dogmatik* har herefter verbet 'zeigen', s. 266. – **de chaldæiske Paraphraser**: sigter til den aramaiske overs. af GT, *Targum*, som ofte er fri og parafraserende og undertiden udvidet med rabbinske fortolkninger.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 39

◀ **Det N.T. Lære** : jf. »B. Das N. T. knüpft die *Erscheinung Christi* an die Gnade und den ewigen Ratschluß Gottes an«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 267-269; afsnittet indeholder tre punkter: a. om den guddommelige natur, b. om den menneskelige natur og c. enheden af de to naturer i Kristus.

I trykt udgave: Bind 19 side 264 linje 40

◀ **Den nyere Exegese** : jf. »C. Die Auslegung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 269f.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 1

◀ **Rationalisterne** : 249,11.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 2

◀ **Supranaturalisterne** : 250,14.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 3

◀ **Den kirkelige Lære** : jf. »2. Die kirchliche Bestimmung des Dogma«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 270-275.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 7

◀ **M: Chemnitz de duabus naturis** : *De duabus naturis in Christo* (1570, *Om de to naturer i Kristus*) af Martin Chemnitz (1522-86), ty. luthersk teolog og kirkepolitiker, fra 1567 superintendent i Braunschweig, en af de betydelige medarbejdere ved udformningen af *Formula Concordiae* (256,13).

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 8

◀ **unio naturarum** : lat. 'naturernes enhed', dvs. enheden af Kristi to naturer, den guddommelige og den menneskelige.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 9

◀ **communio** : lat. 'fællesskab', egl. 'communio naturarum', dvs. det gensidige fællesskab mellem Kristi to naturer; jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 273 og s. 274.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 9

◀ **communicatio idiom** : *communicatio idiomatum*, lat. 'egenskabernes meddelelse', dvs. en gensidig meddelelse af egenskaber fra den guddommelige til den menneskelige og fra den menneskelige til den guddommelige natur i Kristus. Udtrykket stammer fra den alexandrinske teologi, blev anvendt i skolastikken og taget op af Luther, hos hvem der dog kun er tale om en ensidig meddelelse af egenskaber fra den guddommelige til den menneskelige natur.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 9

◀ **unio nat: ... unitio, qua deus assumpsit carnem** : lat. 'naturernes enhed' (265,9) og 'den forening, hvorved Gud antog kød', dvs. inkarnationen, jf. fx Joh 1,14. *System der christlichen Dogmatik* har: »In Ansehung der unio naturarum ist sie als Handlung bestimmt *unitio*, actio, qua Filius Dei naturam humanam assumpsit [*forening*, den handling, hvorved Guds Søn antog menneskelig natur]«, s. 273f.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 9

◀ **Virkingen deraf er communio** : *System der christlichen Dogmatik* har: »Die Wirkung jener göttlichen Handlung ist die unio personalis [den personlige enhed] (...). Diese an sich unmittelbare substantielle Union beider Naturen oder die unio personalis bestimmt sich (...) als *communio naturarum* [naturernes fællesskab], welche das Verhältniß der einen zur andern enthält«, s. 274.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 10

◀ **unio personalis er ... ikke sacramentalis** : lat. 'den personlige enhed' er ikke 'naturlig, hvorved to

naturer vokser sammen til én,' ikke 'tilfældig', men 'nødvendig, evig', ikke 'mystisk', ikke 'sakramental'. Efter 'in unam' har *System der christlichen Dogmatik* 'ab utraque diversam' ('fra hinanden forskellige'), s. 274.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 12

◀ **communicatio idiomatum** : 265,9.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 14

◀ **Begrebet af dette Dogme** : jf. »3. Begriff des christlichen Dogma«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 275-317.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 15

◀ **1. Den kirkelig-symboliske-supranaturalistisk** : jf. »A. Der auf dem Grunde der kirchlich-symbolischen Bestimmung sich bewegenden *supernaturalistischen Lehre* (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 275-277.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 18

◀ **overveier** : 'overgå'; *System der christlichen Dogmatik* har: »Das Menschliche in der Person Christi ist darin so dargestellt, daß das Göttliche seiner Erscheinung und Würde darüber gänzlich verschwand«, s. 275f.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 22

◀ **2. Den æsthetiske Theologie** : jf. »B. Die Ansicht der *ästhetischen Theologie* (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 277-279.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 25

◀ **de Wette-Læren om Xsti Gudd. ... religiøse Erfaring.**« : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 277, er der tale om Marheinekes gengivelse af de Wettes »Schrift über Religion und Theologie, S. 251«, dvs. W.M.L. de Wette *Ueber Religion und Theologie*, 2. udg., Berlin 1821 [1815], s. 251. – **de Wette**: Wilhelm Martin Leberecht de Wette (1780-1849), ty. evangelisk teolog, fra 1807 prof. i Heidelberg og fra 1810 prof. i Berlin, pga. sin teologiske og politiske liberalisme blev han afsat i 1819, fra 1822 prof. i Basel. – **xsten**: Christen.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 25

◀ **Schleiermacher** : Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834), ty. reformert teolog, religionsfilosof og klassisk filolog, blev 1796 præst i Berlin, fra 1804 ekstraordinær prof. i Halle og fra 1810 prof. i teologi i Berlin.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 30

◀ **Det der er avanceret i S. ... komme ud over** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 278f., er der tale om Marheinekes gengivelse og kritik af Schleiermachers kristologi; jf. »Von der Person Christi«, § 93-94, i Schleiermachers *Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt* bd. 1-2, 3. udg., Berlin 1835-36, ktl. 258; bd. 2, s. 24-47 (første udg. udkom 1821-22, men større indflydelse fik dog 2. omarbejdede udg. fra 1830, som blev uændret optryk i 3. udg.). – **alene som Lære, men som Liv**: I stedet for 'Lære' og 'Liv' har *System der christlichen Dogmatik* 'die Lehre' og 'die Person', s. 278.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 30

◀ **3. filosofiske Systemer** : jf. »C. Die philosophischen Systeme der neueren Zeit«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 279-283.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 34

◀ **Kant - Ideal** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 280: »Auf ein solches Ideal [sittlicher Vollkommenheit] ist in der Kantischen Philosophie die Idee zusammengeschrumpft; es wird gar nicht verhehlt und selbst nur als ein moralisches Postulat behandelt, daß die Idee der höchsten Vollkommenheit nur dieser von Menschen gemachte Gedanke sey. Christus ist das Ideal der Gott wohlgefälligen Menschheit, und auf diesen Gedanken kann man die einzelnen biblischen Lehren von Christi Person füglich zurückführen. In diesem Sinn ist er Gottes Sohn zu nennen.« – Marheineke henviser her til Kants teori om menneskehedens ideal fremsat i *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*, Königsberg 1793, jf. især s. 67ff. If. Kant er det en moralsk pligt for ethvert menneske at hæve sig op til menneskehedens ideal i dens moralske fuldkommenhed. Dette ideal er personificeret i Kristus. Kants religionsfilosofi blev ofte kritiseret for at

reducere religion og troen på Gud til etik, da religion og tro bruges som grundlag for etikken. Kritikken vil således påvise, at troen på Gud ville være overflødig, hvis ikke det var for etikkens skyld. – **Kant:** 260,19.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 34

◀ **I Fichte ... kan man ikke paanøde Nogen** : If. *System der christlichen Dogmatik*, s. 281, er der tale om SKs referat af Marheinekes gengivelse af Fichtes opfattelse. – **Fichte:** Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), ty. filosof, fra 1794 professor i Jena og fra 1810 i Berlin.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 36

◀ **Schelling** : 255,35. If. *System der christlichen Dogmatik*, s. 281, er der tale om Schellings ældre lære, således som den kommer til udtryk i *Vorlesungen über die Methode des academischen Studiums* (255,35).

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 40

◀ **kom ud over K^s Ideal** : jf. F.W.J. Schellings *Vorlesungen über die Methode des academischen Studiums*, 9. forelæsning, s. 196f.

I trykt udgave: Bind 19 side 265 linje 40

◀ **Fichtes Ichheit** : 'Ichheit' er et fast begreb i J.G. Fichtes filosofi og refererer til hans opfattelse af den subjektive idealisme baseret på princippet om det selvættende 'Ich'.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 1

◀ **Guds Mskvordelse er fra Evighed** : jf. F.W.J. Schellings *Vorlesungen über die Methode des academischen Studiums*, 9. forelæsning: »Die Menschwerdung Gottes in Christo deuten die Theologen eben so empirisch, nämlich daß Gott in einem bestimmten Moment der Zeit menschliche Natur angenommen habe, wobey schlechterdings nichts zu denken seyn kann, da Gott ewig außer aller Zeit ist. Die Menschwerdung Gottes ist also eine Menschwerdung von Ewigkeit. Der Mensch Christus ist in der Erscheinung nur der Gipfel und in so fern auch wieder der Anfang derselben, denn von ihm aus sollte sie dadurch sich fortsetzen, daß alle seine Nachfolger Glieder eines und desselben Leibs wären, von dem er das Haupt ist«, s. 192f.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 1

◀ **hos Schl. Xstus bliver Ideens Symbol** : sigter F.W.J. Schellings *Vorlesungen über die Methode des academischen Studiums*, 8. forelæsning, s. 167-186.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 3

◀ **Klæren** : Kirkelæren.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 4

◀ **Symbol ... næved at være Mythos** : sigter til F.W.J. Schellings *Vorlesungen über die Methode des academischen Studiums*, 8. forelæsning, s. 167-186, og 9. forelæsning, s. 189-210.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 5

◀ **han** er sig aabenbar: dvs. 'das ewige Wesen Gottes', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 282.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 9

◀ aabenbar er **han**: dvs. Gud, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 282.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 10

◀ **Indiff:** : Indifferens.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 10

◀ **som Verden aabenbar** : dvs. som åbenbar for Verden; *System der christlichen Dogmatik* har 'in seinem der Welt Offenbarseyn', s. 282.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 10

◀ **er Dogmatikens Opgave ... Anthropologie i eminent Forstand** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 283: »ist die Aufgabe der dogmatischen Theologie, welche in diesem Theil auch wohl

Anthropologie heißt, nicht weil sie die Lehre ist vom Menschen überhaupt und an sich, sondern vielmehr von dem Menschen in seinem innern und wesentlichen Verhältniß zu Gott, ja in seiner Einheit mit Gott. So ist sie eigentlich Theanthropologie zu nennen.«

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 14

◀ **gd.** : guddommeligt.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 16

◀ **Før man erkjender ... 3) Eenheden af begge** : jf. »a. Die Einheit der göttlichen und menschlichen Natur«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 283.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 18

◀ **den msklige Natur** : jf. »1) Die menschliche Natur«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 283-286.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 19

◀ **som Natur (nasci) ... deri Personlighed** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 283: »Sie [die menschliche Natur] fängt als Natur (von nasci) mit dem Leben an und ist darin Individualität; sie schreitet fort zum Selbstbewußtseyn und ist darin Ichheit; sie vollendet sich in der Geistigkeit und ist darin Persönlichkeit.« – **nasci**: 250,36.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 20

◀ **Ichheit** : 266,1.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 21

◀ **som Individ** : jf. »1) Als Individuum (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 283-285.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 22

◀ **indeholder Handlen og Liden uden ... og Liden** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 283: »ein ebenso thätiges als leidendes, doch weder ein Thun, noch ein Leiden; beide sich widersprechende enthält die Empfindung in sich vereinigt«.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 23

◀ **denne rolige Stilhed** : *System der christlichen Dogmatik* har: »diese stille, ruhige Identität, die das Gemüth ist«, idet 'das Gemüth' forinden er blevet bestemt som: »das Selbstgefühl in der unmittelbaren Einheit mit dem Selbstbewußtseyn«, s. 284.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 27

◀ **hæves ... i Høiere** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 285: »aber auf eine höhere Stufe werden sie doch gehoben dadurch, daß der Mensch auch zu Verstande kommt und das denkende Wesen wird.«

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 36

◀ **Selbstbewußtseyn** : jf. »2) Das Selbstbewußtseyn«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 285-286.

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 38

◀ **men idet den komer til Forstand ... komer det frem** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 285: »Die Individualität aber erhebt sich zur Ichheit, indem jene in dieser zu Verstand und Willen kommt.«

I trykt udgave: Bind 19 side 266 linje 40

◀ **saaledes er han Aand** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 286: »so erst gelangt er [der Mensch] 3) zur Persönlichkeit. So erst ist er Geist«.

I trykt udgave: Bind 19 side 267 linje 6

◀ **ιδιοσυστατος** : gr. (idiosýstatos) 'selvberoende'. I *System der christlichen Dogmatik* forstås det som udtryk for, at den menneskelige natur har »Subsistenz, Für-sich-seyn«, s. 286.

I trykt udgave: Bind 19 side 267 linje 11

◀ **ἀνυπόστατος** : gr. (anhypóstatos) 'uden væsen'. I *System der christlichen Dogmatik* forklares det med, at den menneskelige natur er »ohne Persönlichkeit, nicht hypostatisch«, s. 286.

I trykt udgave: Bind 19 side 267 linje 12

◀ **den gudd. Natur** : jf. »Somit ist / 2) die göttliche Natur zu betrachten«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 286-289.

I trykt udgave: Bind 19 side 267 linje 12

◀ **den sig vidende Frihed er hans Personlighed** : *System der christlichen Dogmatik* har: »die sich wissende Vernunft und Freiheit ist der Geist«, s. 288.

I trykt udgave: Bind 19 side 267 linje 28

◀ Rom 8, 14 : *System der christlichen Dogmatik* har Rom 8,14-16, s. 288.

I trykt udgave: Bind 19 side 267 linje 30

◀ **Eenhed** : jf. »3) Die Einheit der göttlichen und menschlichen Natur«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 289-290.

I trykt udgave: Bind 19 side 267 linje 36

◀ **abstrakt erkjendes den i Skjulthed** : jf. »Sie ist abstract zu erkennen / α. in der Verborgenheit oder Möglichkeit«, s. 289f.

I trykt udgave: Bind 19 side 267 linje 36

◀ **som Skriften siger et Tempel, hvori Gud boer** : jf. 1 Kor 3,16.

I trykt udgave: Bind 19 side 268 linje 3

◀ **Mediationen** : jf. »β. Die Vermittelung des menschlichen und göttlichen Geistes (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 290-292.

I trykt udgave: Bind 19 side 268 linje 10

◀ **med Schelling kalde Guds evige Mskvordelse** : 266,1.

I trykt udgave: Bind 19 side 268 linje 19

◀ **Scott i hans Dogmatik** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 291, henviser Marheineke til »Schott in seiner Dogmatik«, dvs. H.A. Schott *Epitome theologiae christianae dogmaticae (Udtog af den kristne dogmatiske teologi)*, 2. udg., Leipzig 1822 [1811], § 90-99, s. 144-163, især § 90, s. 144. – **Scott**: Heinrich August Schott (1780-1835), ty. evangelisk teolog, fra 1808 prof. i Leipzig, fra 1809 i Wittenberg og fra 1812 i Jena.

I trykt udgave: Bind 19 side 268 linje 21

◀ **Guds og Mskts Forhold ... er som medieret et relativt** : jf. »γ. Das Verhältniß Gottes und des Menschen zu einander ist aber als vermitteltes immer noch ein relatives«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 292-295.

I trykt udgave: Bind 19 side 268 linje 26

◀ **Entäußerung Phil** : Fil 2,7, hvor Paulus siger om Kristus, at han 'gav afkald på sig selv', dvs. på sin lighed med Gud; på ty. gengives udtrykket ofte med 'entäußerte sich selbst' (Luther oversatte med 'äußerte sich selbst').

I trykt udgave: Bind 19 side 268 linje 33

◀ **hvo som saae Gud, maatte forgaae** : sigter til 2 Mos 33,20. – **hvo**: hvem.

I trykt udgave: Bind 19 side 268 linje 38

◀ **som Paulus siger, da Tidens Fylde kom** : sigter til Gal 4,4.

I trykt udgave: Bind 19 side 268 linje 41

◀ **Die geschichtliche Erscheinung ell. den historiske Xst.** : jf. »b. Die geschichtliche Erscheinung der Einheit Gottes und des Menschen oder der *historische Christus*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 295-308.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 5

◀ **at de sigte det** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 295: »daß sie sage, in Christo sey Gott ein Mensch geworden«.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 8

◀ **an sich** : 250,29.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 9

◀ **Xstus som Gud-Msk.** : jf. »als der *Gottmensch*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 308-313.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 12

◀ **1) i Xsti Syndefrihed** : jf. »1) In der *Sündlosigkeit Christi*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 296-299.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 15

◀ **Gud. Msk.** : *System der christlichen Dogmatik* har 'die Gottmenschheit', s. 296.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 17

◀ **prædiceret** : udsagt.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 18

◀ **læres, at Xstus er født af den H: Aand** : jf. Den apostolske Trosbekendelse, hvor det i art. 2 bekendes om Jesus Kristus, at han »blev undfangen af den Helligaand, født af Jomfrue Maria«, og Den nikænske Trosbekendelse, art. 2, hvor det bekendes, at Jesus Kristus »ved den Helligaand blev Kjød af Jomfrue Maria«, *Den danske Kirkes symbolske Bøger* (249,32), s. 1 og s. 2.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 25

◀ **Retningen paa sig og den egen Villie** : *System der christlichen Dogmatik* har: »die Richtung des Geistes auf den eigenen Willen«, s. 298.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 33

◀ saa maa **denne**: nemlig »jede Richtung auf sich und den eigenen Willen«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 298.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 34

◀ **2) Die Verheißung und die Erfülling** : jf. »2) *Die Verheißung und die Erfülling*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 299-305.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 36

◀ **Guds evige Raadslutning** : dvs. Guds beslutning fra evighed af, jf. Rom 16,25-26; 1 Kor 2,7; Ef 3,4-5.

I trykt udgave: Bind 19 side 269 linje 38

◀ **ell.** : ellers.

I trykt udgave: Bind 19 side 270 linje 2

◀ **Guds Forkjerlighed for eet Folk** : dvs. for jødefolket; hentyder til jøderne som Guds udvalgte folk.

I trykt udgave: Bind 19 side 270 linje 9

◀ **Die Erfülling** : jf. »Andererseits die Erfülling«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 302-305.

I trykt udgave: Bind 19 side 270 linje 14

◀ **Theophanier** : gudstilsynekøster el. gudsåbenbaringer.

I trykt udgave: Bind 19 side 270 linje 14

◀ **Messias** : hebr. svarende til det gr. Christos (Kristus), den salvede.

I trykt udgave: Bind 19 side 270 linje 17

◀ **Erfaringen kan ikke give nogen Afsluŕ** : angives i *System der christlichen Dogmatik*, s. 304, som Strauŕ' opfattelse med en henvisning til »Il. S. 211«, dvs. D.F. Strauŕ (252,38) *Die christliche Glaubenslehre* (254,18) bd. 2, § 66, s. 211, jf. også s. 210.

I trykt udgave: Bind 19 side 270 linje 28

◀ **Xstus er Verdenhistoriens Middelpunkt** : jf. »Hiermit ist Christus / 3) der Mittelpunct der ganzen Weltgeschichte«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 305-308.

I trykt udgave: Bind 19 side 270 linje 32

◀ **Strauss' Lære ... Mskheden er Gud-Msket** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 308, henviser Marheineke her til »Leben Jesu (Il. § 151.)« og »Dogmatik (Il. S. 214)«, dvs. D.F. Strauŕ (252,38) *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet* bd. 1-2, 4. udg., Tübingen 1840 [1835-36]; bd. 2, § 151, s. 707-713 (især s. 709f.), og *Die christliche Glaubenslehre* (254,18) bd. 2, § 66, s. 214.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 4

◀ **Den Strausiske Lære ... hele Mskheden** : jf. *Das Leben Jesu* bd. 2, § 151, s. 709f. – **ex abrupto**: lat. 'brat', 'uden sammenhæng'.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 10

◀ **Deus ex machina** : lat. egl. 'en gud fra maskineriet (på et teater)', dvs. en gud, der på et afgørende punkt i et drama griber uventet ind i handlingen. Talemåden stammer fra Platons dialog *Kratylos*, 425d.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 13

◀ **Supranaturalisme** : 250,14.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 14

◀ **Uendl.** : Uendelighed.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 19

◀ tager man **den**: dvs. 'der Gedanken der Menschheit', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 310.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 20

◀ **den xstlige Menighed** : *System der christlichen Dogmatik* har 'die christliche Menschheit', s. 311.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 23

◀ **Xsti Aands Inhabitation i den Enkelte** : *System der christlichen Dogmatik* har: »[die] Inhabitation seines Geistes in allen Frommen und Gerechten«, s. 311. – **Inhabitation**: 'tagen bolig'.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 24

◀ **Man siger, at ... Intensitåt er det vigtigste** : If. *System der christlichen Dogmatik*, s. 312f., skyldes udtalelsen Strauŕ, jf. *Das Leben Jesu* (271,4) bd. 1, § 40, s. 313f.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 29

◀ **abs.** : absolute.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 34

◀ **1) som enkelt ... i Forskjel fra Andre** : jf. »1) Als der Einzelne ist ein Jeder für sich und im Unterschiede von Andern«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 313f.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 35

◀ **han** fødes: dvs. Jesus Kristus, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 313.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 36

◀ denne **H.**: Henseende.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 36

◀ **og han var dem underdanig** : jf. Luk 2,51 (NT-1819) fra beretningen om den tolvårige Jesus i templet.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 39

◀ **2) Den historiske Retfærdighed ... die Allgemeinheit i ham** : jf. »2) Hat man diese Seite der Einzelheit (...) anerkannt, so fordert schon die historische Gerechtigkeit, auch die Seite der *Allgemeinheit* an ihm nicht zu übersehen (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 314f.

I trykt udgave: Bind 19 side 271 linje 41

◀ **Det beskrænkende** : det indskrænkende, det begrænsende; *System der christlichen Dogmatik* har 'Beschränkungen', s. 314.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 3

◀ **Charakt:** : Charakterer.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 4

◀ **finder ingen Ære** : jf. Joh 5,41 og 8,50.54.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 6

◀ **Herskab (...)** over : herredømme over; *System der christlichen Dogmatik* har 'die Herrschaft über', s. 314.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 7

◀ **hans Kjærlighed til Joh:** : dvs. Jesu kærlighed til apostlen Johannes, jf. Joh 13,23; 19,26; 20,2; 21,7.20.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 9

◀ **den jødiske Particularisme** : den jødiske opfattelse, at Gud har alene udvalgt det jødiske folk som sit folk, hvorfor det indtager en både national og religiøs særstatus. Når det siges, at Jesus ophævede denne partikularisme, sigtes der til det universalistiske træk i Jesu forkyndelse, jf. fx missionsbefalingen i Matt 28,18-20.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 11

◀ **Genealogie** : slægtsfølge, afstamning, jf. fx Jesu stamtavle el. slægtsbog i Matt 1,1-17, som går tilbage til Abraham.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 12

◀ **før Abraham er jeg** : jf. Joh 8,58.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 12

◀ **3) Xstus er Msket (...) Nation. Msk-Søn** : jf. »3) (...) Christus [ist] der Mensch, der Mensch abgesehen von aller Familie und Nation, und in dieser Bestimmung der *unbedingten Allgemeinheit* nennt er selbst sich den *Menschensohn*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 315-317. - **Msk-Søn:** 'Menneskesønnen' er den betegnelse, Jesus hyppigst anvender om sig selv i evangelierne.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 13

◀ **Individ:** : Individualitet.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 19

◀ **Gud.** : Guddommelige.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 21

◀ **Læren om Xsti to Stænder** : jf. »Zweites Hauptstück. Von den Ständen Christi«, *System der christlichen*

Dogmatik, s. 318-334. – **Læren om Xsti to Stænder:** dvs. den dogmatiske lære om Kristi to gudmenneskelige tilstande (fra lat. 'status'): hans fornedrelses stand ('status exinanitionis') som udtryk for hans liv som menneske i verden med lidelse og død og hans ophøjelses stand ('status exaltationis') som udtryk for hans liv efter opstandelsen ved Guds højre hånd.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 26

◀ **Den bibelske Lære** : jf. »1. *Die biblische Vorstellung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 318f.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 27

◀ **Den kirkelige Lære** : jf. »2. *Die kirchliche Lehre*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 319-321.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 27

◀ **1**) : jf. »(...) a) über das *Subject* der beiden Stände«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 319f.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 27

◀ **2) til Xsti Fornedrelse ... Natur som saadan** : jf. »b) zur Selbsterniedrigung Gottes in Christo sey nicht zu rechnen die Annahme der menschlichen Natur als solcher«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 320.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 31

◀ **3) den Giesenske og Tübingske** : jf. »c) (...) zwischen den Gießenschen und Tübingschen Theologen im siebzehnten Jahrhundert darüber gestritten werden (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 320f. – **den Giesenske og Tübingske:** sigter til striden i 1616-25 om Kristi fornedrelsestilstand mellem teologerne Balthasar Menzer og Justus Feuerborn fra Giessen på en ene side og teologerne Lucas Osiander, Melchior Nicolai og Theodor Thummus fra Tübingen på den anden side. Teologerne fra Giessen forsvarede læren om κένωσις (gr. kénōsis, 'selvudtømmelse'), dvs. læren om, at Kristus frivilligt gav fuldstændig afkald på brugen af sine guddommelige egenskaber, da han fornedrede sig selv og blev menneske i en tjeners skikkelse (jf. Fil 2,6-7 og 2 Kor 8,9); teologerne fra Tübingen derimod forsvarede læren om κρύψις (gr. krýpsis, 'det at skjule', 'skjulen sig'), dvs. læren om, at Kristus holdt brugen af de guddommelige egenskaber skjult i sin fornedrelsesstand.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 33

◀ **den speculative Bestemmelse** : jf. »3. *Die speculative Bestimmung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 321-334.

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 33

◀ **unio, communio, communicatio idiomatum** : lat. 'enhed' (265,9), 'fællesskab' (265,9), 'egenskabernes meddelelse' (265,9).

I trykt udgave: Bind 19 side 272 linje 35

◀ **umidd:** : umiddelbar.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 1

◀ **efter Calvinsk Methode ... for at forhindre en Forvirring** : I den kalvinske kristologi opfattes selve inkarnationen som en fornedrelse, og da den menneskelige natur aldrig kan rumme den guddommelige naturs guddommelige egenskaber, holdes de to naturer på ethvert tidspunkt i Kristi liv adskilte i en sådan grad, at Kristi legeme og blod end ikke efter himmelfarten kan være allestedsnærværende. – **Calvinsk:** efter den fr. reformator Jean Calvin (1509-64).

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 5

◀ **αδιαίρετως** : gr. (adiaíretōs) 'udelt', 'uadskilleligt'; ordet anvendes i Den kalkedonensiske Trosbekendelse om forholdet mellem Kristi to naturer, »der ikke er sammenblandede, uforanderlige, udelte (αδιαίρετως), ikke adskilte«.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 11

◀ **Jøderne** : *System der christlichen Dogmatik* har 'die Jünger', s. 324.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 13

◀ **han siger: Faderen og jeg er eet** : jf. Joh 10,30.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 13

◀ **udv:** : udvortes.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 17

◀ **medieret** : SKs gengivelse af 'vermittelt', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 325.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 18

◀ **κρυψις** : gr. (krýpsis) 'skjulen sig', dvs. det at den guddommelige natur skjuler sig el. træder tilbage i enheden med den menneskelige natur i Kristus.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 19

◀ **φανερωσις** : gr. (phanérōsis) 'åbenbarelse', dvs. det at den guddommelige natur åbenbarer sig el. træder frem i enheden med den menneskelige natur i Kristus.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 19

◀ hvorledes **den** kunde: egl. 'Gott in seiner Menschheit', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 326.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 22

◀ **Han forlanger ... troe alle hans Mirakler** : I *System der christlichen Dogmatik* henviser Marheineke her til Matt 13,58, s. 326.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 25

◀ **dog vil han ... man skal være ude derover** : I *System der christlichen Dogmatik* henviser Marheineke her til Joh 4,48, s. 326.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 26

◀ **udebliv.** : udeblivelige; *System der christlichen Dogmatik* har 'unausbleibliche', s. 326.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 27

◀ **Efter Daub er Miraklet ... det Dogmatiske** : I *System der christlichen Dogmatik*, s. 326, henviser Marheineke til »Daub in den Prolegomenen zur Dogmatik«, dvs. C. Daub *Einleitung in das Studium der christlichen Dogmatik*, Heidelberg 1810, jf. s. 33 - **Daub**: Carl Daub (1765-1836), ty. filosof og evangelisk teolog, fra 1795 prof. i teologi i Heidelberg. Daub var først påvirket af Immanuel Kant, men kom senere under indflydelse af F.W.J. Schelling og endte som højrehegelianer og en ledende repræsentant for den spekulative teologi.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 28

◀ **Herefter maa ogsaa bedømmes ... til de to Stænder** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 327: »Hienach ist denn auch, was zu den einzelnen Momenten der beiden Stände gerechnet wird, zu verstehen und zu beurtheilen.«

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 34

◀ Opfattelsen af **dem**: dvs. 'die Momente beider Stände', nemlig 'der Stand der Erniedrigung' med momenterne: Kristi fremtræden i en tjeners skikkelse, hans lidelse og død samt hans nedfart til dødsriget, og 'der Stand der Erhöhung' med momenterne Kristi opstandelse, himmelfart og sæde ved Faderens højre hånd, s. 327.

I trykt udgave: Bind 19 side 273 linje 35

◀ **Xstus siger: jeg er Opstandelsen** : jf. Joh 11,25.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 2

◀ **med Schelling at ansee Alt for Symbol** : 266,3 og 266,5.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 9

◀ **Osiris** : en af de vigtigste guder i den egyptiske mytologi. Her hentydes formentlig til, at Osiris var grundtypen for ethvert menneske, at han derfor selv var underlagt døden, men at han fik liv indblæst og

kaldt tilbage til livet.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 11

◀ **Xsti Fornedrelse** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 330-334.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 14

◀ **Xsti Fremtræden i Tjener-Skikkelse** : jf. Kristushymnen i Fil 2,7.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 15

◀ **Tidens Fylde** : 268,41.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 16

◀ **sig Inddannelse** : SKs gengivelse af 'Hineinbildung', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 330: »die in der über die Fülle der Zeit hinausgehenden uranfänglichen Hineinbildung des göttlichen Logos in das Wesen der Welt gegründete«.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 17

◀ **at døde Døden** : SKs oversættelse af 'den Tod zu tödten', *System der christlichen Dogmatik*, s. 330.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 19

◀ men **og**: dvs. også.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 21

◀ **Hollenfahrt** : sigter til læren om, at Jesus efter sin død og begravelse og inden opstandelsen fór ned til Helvede, hvor han overvandt Satan, ødelagde Helvedes herredømme og fratog Djævelen al hans magt og vælde, jf. fx *Formula Concordiae* (256,13), 2. del, art. 9, 2 (*Libri symbolici* (250,27), s. 788; *Die Bekenntnisschriften*, s. 1053).

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 22

◀ **de 3 Dage** : dvs. fra fredag, hvor Jesus døde på korset, til søndag, hvor han opstod fra de døde.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 24

◀ **Efter hans Opstandelse ... hans Troende see ham** : sigter til læren om, at Jesu legeme efter opstandelsen var usynligt og kun kunne ses af dem, der troede på ham, jf. fx Luk 24,31.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 29

◀ **Sidden ved høire Haand** : dvs. sædet ved Guds højre hånd, jf. fx Den apostolske Trosbekendelse, art. 2, hvor det bekendes om Jesus Kristus: »adscendit ad coelos, sedet ad dexstram Dei Patris omnipotentis« (»opsteg til Himlene, sidder ved Gud Faders, den almægtiges, højre hånd« (*Libri symbolici* (250,27), s. 1).

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 32

◀ **Weisse gjør opmærksom paa ... hvori han forsvandt** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 332, henviser Marheineke til »2. Bd. s. evangelischen Geschichte S. 378«, dvs. C.H. Weiße *Die evangelische Geschichte kritisch und philosophisch bearbeitet* bd. 1-2, Leipzig 1838; bd. 2, s. 378. – **Weisse**: Christian Hermann Weiße (1801-66), ty. religionsfilosof, 1828-37 ekstraordinær og fra 1845 ordinær prof. i filosofi i Leipzig. – **viser sig for 500 Troende**: jf. 1 Kor 15,6.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 33

◀ **Hades** : i gr. mytologi dels underverdenens gud, dels selve underverdenen; her i betydningen 'dødsriget'. If. Den apostolske Trosbekendelse, art. 2, fór Jesus efter sin død ned i dødsriget (»descendit ad inferna«, *Libri symbolici* (250,27), s. 1).

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 36

◀ **som er den ... efter Aanden levendegjorte** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 332: »er [Christus] ist so nach Petrus der dem Fleisch nach Getödtete, aber dem Geist nach wieder lebendig Gewordene.« Se 1 Pet 3,18.

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 37

◀ **tilsidst til Dom** : jf. art. 2 i Den apostolske Trosbekendelse og art. 2 i Den nikænske Trosbekendelse (*Libri symbolici* (250,27), s. 1f.).

I trykt udgave: Bind 19 side 274 linje 39

◀ **Forløsningen** : jf. »Drittes Hauptstück. Von der Erlösung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 334-388.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 1

◀ **bibelske Lære** : jf. »1. Die Biblische Vorstellung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 334-338.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 2

◀ **Prophet** : jf. »Die heilige Schrift des N. T. legt Christo a) den Namen eines Propheten bei«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 334f.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 2

◀ **ikke blot Underviisning ... hans Exempel** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 334: »Zur Lehre Christi gehört aber nicht allein (...) der Unterricht, sondern auch sein Leben, welches als lehrendes das Beispiel ist.«

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 2

◀ **Præst** : jf. »Vielmehr stellt ihn die heilige Schrift b) auch als Priester dar«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 335-338.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 3

◀ **Konge ... Præst ewiger Weise** : jf. »c) (...) der Schutzherr und König seiner Gemeinde, Prophet und Priester in ewiger Weise«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 338.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 3

◀ **Kirkelige Forestilling** : jf. »2. Die kirchliche Vorstellung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 338-341.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 5

◀ **Den gl. Inddeling i 3 Virksomheder** : jf. »a) Nach dem Vorgange der Schrift hat man in der kirchlichen Lehre das ganze Erlösungsgeschäft (...) Christi (...) in dreierlei Verrichtungen und Aemter, in das prophetische, priesterliche und königliche eingetheilt«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 338f.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 5

◀ **satisfactio** : jf. »b. Das Wort satisfactio (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 339f. – **satisfactio**: lat. 'fyldestgørelse', dvs. Kristi fyldestgørelse for menneskers synd.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 5

◀ **Dogmets Begreb** : jf. »3. Begriff des Dogma«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 341-388.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 7

◀ **Xstus Prophet** : jf. »I. Das prophetische Amt Christi«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 341-360.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 8

◀ **Først i den chr: Aabenbaring ... naaet sit høieste Trin** : 275,22.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 9

◀ **Den enkelte Bevidsthed ... den objektive Aand** : If. Hegel er den subjektive ånd en del af åndsfilosofien, der handler om mennesker som individer, dvs. antropologi og psykologi, jf. *Encyclopädie* (251,3), § 387-482, bd. 3, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 7,2, s. 40-375 (*Jub.* bd. 10, s. 46-381). Den objektive ånd hører til den del af åndsfilosofien, der beskæftiger sig med mennesker som grupper, dvs. socialpolitisk filosofi og historiefilosofi, jf. *Encyclopädie*, § 483-552, bd. 3, *Hegel's Werke* bd. 7,2, s. 376-439 (*Jub.* bd. 10, s. 382-445). Den subjektive og den objektive ånd er forenet i den absolutte ånd (251,3).

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 11

◀ **Naturreligion** : jf. »1) Die *Naturreligion*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 342f. – Marheineke betjener sig her af Hegels forståelse af naturreligion. If. denne forståelse dækker naturreligion alle former for religiøs bevidsthed, der opfatter det guddommelige som et naturobjekt, fx en flod, en brand, en ko. Denne form for religiøs bevidsthed er karakteriseret ved at være i umiddelbar enhed med naturen. Dette er if. Hegel kendetegnende for mange af de østlige religioner som fx zoroastrisme, hinduisme og ægyptisk polyteisme. Jf. Hegels *Phänomenologie des Geistes*, udg. af Joh. Schulze, Berlin 1832 [1807] (ktl. 550), i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 2, s. 518-527 (*Jub.* bd. 2, s. 526-535; og *Vorlesungen über die Philosophie der Religion* (255,36) bd. 1, i *Hegel's Werke* bd. 11, s. 263-456 (*Jub.* bd. 15, s. 279-472), hvor det s. 258 (s. 274) hedder: »Die natürliche Religion, sie ist Einheit des Geistigen und Natürlichen und in dieser noch natürlichen Einheit ist hier Gott gefaßt.«

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 15

◀ **Veltseele** : Weltseele (262,21).

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 18

◀ **Fetischisme** : If. Hegel er fetichisme et af de karakteristiske træk ved naturreligion (275,15) og kommer til udtryk i dyrkelse af naturobjekter som guddommelige. Jf. *Vorlesungen über die Philosophie der Religion* (255,36) bd. 1, i *Hegel's Werke* bd. 11, s. 300 (*Jub.* bd. 15, s. 316): »Es entsteht so der *Fetischdienst*. Fetisch ist ein verdorbenes portugiesisches Wort und gleichbedeutend mit Idol. Fetisch ist etwas überhaupt, ein Schnitzwerk, Holz, Thier, Fluß, Baum etc., und so giebt es Fetische für ganze Völker, und solche für irgend ein Individuum.«

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 18

◀ **Kunst-Religion** : jf. »2) Die *Kunstreligion*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 343f. – Marheineke betjener sig her af Hegels forståelse af 'kunstreligion'. I *Phänomenologie des Geistes* (275,15) omtaler Hegel den græske religion som 'die Kunst-Religion' (i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 2, s. 527-561 (*Jub.* bd. 2, s. 535-569)) og i *Vorlesungen über die Philosophie der Religion* (255,36) som 'die Religion der Schönheit' (bd. 2, i *Hegel's Werke* bd. 12, s. 95-156 (*Jub.* bd. 16, s. 95-156)). Denne form for religiøs bevidsthed følger efter naturreligion (275,15) og udgør således en højere form, da den opfatter det guddommelige i kunstværker skabt af mennesker og ikke i naturobjekter. Kunstreligion er derfor tættere ved bevidstheden om den fuldstændige åbenbaring af den menneskelige ånd i den guddommelige, hvilket endegyldigt sker i den åbenbare religion (se følgende kommentar), dvs. kristendommen.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 18

◀ **den åbenbare Religion** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 346. – Marheineke betjener sig her af Hegels forståelse af 'den åbenbare religion'. I *Phänomenologie des Geistes* (275,15) omtaler Hegel kristendommen som 'die offenbare Religion' (i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 2, s. 561-593 (*Jub.* bd. 2, s. 569-601)) og i *Vorlesungen über die Philosophie der Religion* (255,36) som 'die absolute Religion' (bd. 2, i *Hegel's Werke* bd. 12, s. 191-356 (*Jub.* bd. 16, s. 191-356)). Dette repræsenterer for Hegel den højeste form for religiøs bevidsthed, da den tilvejebringer den fuldstændige åbenbaring. Mens andre religioner skildrer det guddommelige som åbenbaret i forskellige former, fx i naturobjekter (275,15) el. i kunst- og bygningsværker (275,18), så er det guddommelige alene i kristendommen åbenbaret som menneske. Ved at genkende det menneskelige element i Kristus overvinder den troende det fremmedartede ved det guddommelige, som var karakteristisk for de andre former for religiøs bevidsthed. Det er således if. Hegel Guds åbenbaring i Kristus, der er den centrale og karakteristiske begivenhed i kristendommen.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 22

◀ **hermed har Religionen ... til Reflexion** : jf. »In und mit ihr [die offenbare Religion] hat sich die Religion / b. auf die zweite Stufe erhoben, auf die *Stufe der Reflexion*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 346-350.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 22

◀ **hiint Forbud, Du skal ingen Billede danne af Gud** : dvs. det andet af de ti bud, jf. 2 Mos 20,4.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 24

◀ **1) den jødiske Religion** : jf. »1) die *israelitische* oder *jüdische* Religion (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 346-350.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 25

◀ **Abraham, Isaak og Jacob** : Abraham er det israelitiske folks stamfader gennem sin søn Isak og

sønnesønnen Jakob; de omtales ofte som de tre patriarker. At Gud viste sig for dem, jf. fx 2 Mos 6,2.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 28

◀ **in abstracto** : lat. 'i det abstrakte', 'i almindelighed', modsat 'in concreto'.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 32

◀ **ens supremum** : lat. 'det højeste væsen'.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 33

◀ **den ulykkelige Guds-Bevidsthed** : henviser til Hegels diskussion af 'das unglückliche Bewußtseyn' i *Phänomenologie des Geistes* (275,15), i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 2, s. 158-173 (*Jub.* bd. 2, s. 166-181). Hegel beskriver den som et bevidsthedsstadium, hvor den enkelte tænkes at være smerteligt adskilt fra det guddommelige. Marheineke forstår det som en beskrivelse af de gamle israelitter, der betragtede sig selv som levende i en ulykkelig tidsalder, men fandt trøst og håb i profeternes løfter om en bedre fremtid, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 349.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 35

◀ **den xstlige Religion ... den er den absolute** : Hegel opfattede kristendommen som 'die absolute Religion' og så i den kulminationen på de religiøse formers historiske udvikling (275,22).

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 36

◀ **2) den xstlige Religion** : jf. »c. *Die offenbare Religion*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 350-353.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 36

◀ **Mskslægtens Bevidsthed ... Jesus Xstus** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 350: »Vielmehr das Bewußtseyn des Menschengeschlechts, als das in seiner absoluten Allgemeinheit besondere und einzelne, als das Ich, in welchem alle Endlichkeit, Negation als Nichtigkeit negirt ist, ist Jesus Christus der Geist der Menschheit«.

I trykt udgave: Bind 19 side 275 linje 38

◀ **3) den xstlige Religion som Forløsning ved Xstus** : jf. »d. *Die durch Christus gestiftete Religion als die Erlösung der Welt*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 353-360.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 3

◀ **a) Stiftelsen af den sande Religion** : jf. »1) *Die Stiftung der wahren Religion*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 354-356.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 4

◀ **den ved Gud lige evige Bevidsthed ... Aabenbaring** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 354: »Das mit Gott gleich ewige Bewußtseyn Gottes, die mit Gott gleich ewige Offenbarung Gottes (...)«.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 7

◀ **indeholder ... als seine Negation an ihm** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 354: »Das Christenthum enthält daher alle andern Religionen, als dessen Negationen an ihm«.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 10

◀ **b) Troen** : jf. »In allen andern Menschen hebt dieses Wissen / 2) vom *Glauben an*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 356-359.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 16

◀ **at troe og optage i sig, iføre sig** : nemlig Jesus Kristus, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 358, hvor der henvises til Kol 2,6 og Gal 3,27.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 20

◀ **Forsaavidt Troen ... er den spekulativ** : jf. »Sofern jedoch dieß Glauben zunächst sich auf ein Aeußerliches, Vergangenes und Ueberliefertes gründet, ist es ein traditionelles Wissen, in der Wissenschaft endlich / 3) ein *speculatives*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 359f.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 28

◀ **Ypperstepræst** : jf. »II. *Das hohepriesterliche Amt*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 360-386. Læren om Kristus som ypperstepræst (275,5) bygger på Hebr 2,17; 4,14-5,10; 7,26-8,13; 9,11-28.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 33

◀ **Strauss opfatter ... falde ud fra hinanden** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 360f., er der tale om Marheinekes gengivelse af Strauß' opfattelse; jf. dog D.F. Strauß (252,38) *Die christliche Glaubenslehre* (254,18) bd. 2, § 71-72, s. 291-342. – opfatter **den**: 'die Versöhnungslehre'.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 36

◀ **Nødvendighed** : jf. »*die Nothwendigkeit der Versöhnung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 361-365.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 38

◀ **Man** har gjort: dvs. 'die supernaturalistische Ansicht', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 361.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 38

◀ **den** var nødv.: dvs. 'die Versöhnung', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 361.

I trykt udgave: Bind 19 side 276 linje 40

◀ **Pharisæerne** : medlemmerne af farisæernes parti, en af de vigtige religiøse og politiske grupper el. retninger i jødedommen i hellenistisk og rom. tid.

I trykt udgave: Bind 19 side 277 linje 2

◀ **Werden bliver Selbstbestimmung ... Bevægelsen, Uebergehen** : jf. Werders *Logik* (se ovenstående indledning), s. 97ff. – **Verg**: Vergehen.

I trykt udgave: Bind 19 side 278 linje 1

◀ **Uebergreifen** : jf. *Logik*, s. 107: »Außerdem jedoch muß ich bemerken, daß der Ausdruck Momente für Entgegengesetzte in ihrer Verbindung nur sehr uneigentlich scheint gebraucht werden zu können, wenn grade, wie sich bisher ergeben, dies den Charakter Entgegengesetzter ausmacht, daß sie von *ungleichem* Werthe sind, daß das Zweite, als die Erinnerung des Ersten, als des Ersten formende, es enthaltende Form *übergreift* über das Erste.«

I trykt udgave: Bind 19 side 278 linje 5

◀ **Etwas er Anders nicht ... (det har Anders i sig)** : jf. *Logik*, s. 127f.: »Das Etwas und das Andre sind zunächst, ungeachtet ihrer Verbindung, auch noch *andre gegen einander*. Sie sind das *Eine*, als das *in sich* Andere. Das *Eine* aber, was sie sind, weil es das *in sich* Andere ist, ist das *gegen* sich Andere, das Andere als *Gegenüber*, oder das *Eine* als das *Gegenüber*, als das *Außer-sich-Seyn* seiner selbst.«

I trykt udgave: Bind 19 side 278 linje 9

◀ **Uendliches ist Daseyn ... sein eigenes Daseyn ist** : jf. *Logik*, 154f.: »Das Werden des Endlichen ist des endlichen *Vollendung*; seine *Vollendung* ist sein Princip, sein Ursprung, das Werden seines Gewordenseyns, das, was als Endlichkeit Gewordenseyn heißt, als *Werden seiner selbst*, als *das* Daseyn, welches *sein eignes Daseyn* ist.«

I trykt udgave: Bind 19 side 278 linje 11

◀ **Atomisterne ... τὸ κενόν** : Her er Werder afhængig af Hegels redegørelse for atomlæren, jf. *Wissenschaft der Logik*, udg. af L. v. Henning, bd. 1-2, Berlin 1833-34 [1812-16], ktl. 552-554; bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 184 (*Jub.* bd. 4, s. 194): »Das Eins in dieser Form von Daseyn ist die Stufe der Kategorie, die bei den Alten als das *atomistische Princip* vorgekommen ist, nach welchem das Wesen der Dinge ist, das *Atome* und das *Leere* (τὸ ἄτομον, oder τὰ ἅτομα, καὶ τὸ κενόν).« Jf. Werders *Logik*, s. 217f. – **τὸ ατομον**: gr. (τό άτομα) 'det udelelige'. – **τὰ ατομα**: gr. (τά άτομα) 'de udelelige'. – **τὸ κενόν**: gr. (τό κενόν) 'det tomme'.

I trykt udgave: Bind 19 side 278 linje 18

◀ **Pointet i Qualitæten ... ingen Grændse er** : Passagen forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 209 (*Jub.* bd. 4, s. 219): »Die Qualität ist die erste, unmittelbare Bestimmtheit, die Quantität die Bestimmtheit, die dem Seyn gleichgültig geworden,

eine Grenze, die ebenso sehr keine ist«.

I trykt udgave: Bind 19 side 278 linje 22

◀ **Grændsen er a) ... c) ausschließende** : Passagen forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 231 (*Jub.* bd. 4, s. 241): »Sie [die diskrete Größe] ist daher als *Eine* Größe gesetzt, und die Bestimmtheit derselben ist das Eins, das an diesem Gesetztseyn und Daseyn *ausschließendes* Eins, Grenze an der Einheit ist. (...) Diese Grenze, außer dem, daß sie auf die Einheit bezogen und die Negation *an derselben* ist, ist als Eins auch *auf sich bezogen*; so ist sie umschließende, befassende Grenze.«

I trykt udgave: Bind 19 side 278 linje 27

◀ **Quantum er den vordende Bestemmethed ... uden for sig** : Passagen forekommer ikke i *Logik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 278 linje 30

◀ **Maal er et kvantitativt bestemt ... Bestemmetheden** : Passagen forekommer ikke i *Logik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 279 linje 6

◀ **Identitæt ist der mit sich identische Unterschied ... Identitæt** : Passagen forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 32 (*Jub.* bd. 4, s. 510): »So ist somit die Identität als der mit sich identische Unterschied. Der Unterschied ist aber nur identisch mit sich, insofern er nicht die Identität, sondern absolute Nichtidentität ist.«

I trykt udgave: Bind 19 side 279 linje 9

◀ **Virkeligheden som Verschiedenheit ... die Bedingungen** : Passagen forekommer ikke i *Logik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 279 linje 11

◀ **Seyn.. Nichts.. Werden** : jf. *Logik*, s. 29-96. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 77-79 (*Jub.* bd. 4, s. 87-89).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 1

◀ **Entstehen. Vergehen. Daseyn** : jf. *Logik*, s. 91-111. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 108f. (*Jub.* bd. 4, s. 118f.).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 2

◀ **Realitæt. Negation. Etwas** : jf. *Logik*, s. 116-126. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 115-121 (*Jub.* bd. 4, s. 125-131).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 3

◀ **Anderes** : jf. *Logik*, s. 127ff. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 122-129 (*Jub.* bd. 4, s. 132-139).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 4

◀ **Seyn an sich. Seyn für Anderes Grændse** : jf. *Logik*, s. 131-133. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 122-137 (*Jub.* bd. 4, s. 132-147).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 5

◀ **Anderesseyn Veränderung Uforanderlighed** : jf. *Logik*, s. 136-150. Tilsvarende afsnit findes ikke hos Hegel.

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 7

◀ **Endelighed - Uendelighed** : jf. *Logik*, s. 151-164. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 137-173 (*Jub.* bd. 4, s. 147-183).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 9

◀ **Realitæt - Negation ... Idealitæt** : jf. *Logik*, s. 191-197. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 164 (*Jub.* bd. 4, s. 174): »Hier hat die Zurückrufung der Kategorie der Realität ihre bestimmtere Veranlassung, indem die Negation, gegen welche sie das Affirmative ist, hier die

Negation der Negation, damit ist sie selbst jener Realität, die das endliche Daseyn ist, gegenüber gesetzt. – Die Negation ist so als Identität bestimmt; das Ideelle ist das Endliche, wie es im wahrhaften Unendlichen ist«.

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 10

◀ **Für sich Seyn - Für sich Seyendes - Eins** : jf. *Logik*, s. 197-211. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 173-182 (*Jub.* bd. 4, s. 183-192).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 12

◀ **Eins - Nicht Anderes - Einheit. Ein Eins** : jf. *Logik*, s. 211-216. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 182-208 (*Jub.* bd. 4, s. 192-218).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 13

◀ **Quantitæt** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 212-232 (*Jub.* bd. 4, s. 222-242).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 15

◀ **Continuitæt - Discretion ... (Repulsion)** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 212f. (*Jub.* bd. 4, s. 222f.).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 16

◀ **continuerlig discrete Størrelse** : dvs. 'kontinuerliche Größe' og 'diskrete Größe', Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 229-231 (*Jub.* bd. 4, s. 239-241).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 17

◀ **Quantum** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 232-379 (*Jub.* bd. 4, s. 242-389).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 19

◀ **Tal** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 232-235 (*Jub.* bd. 4, s. 242-245).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 20

◀ **extensiv - intentsiv Størrelse. Grad** : dvs. 'extensive Größe' og 'intensive Größe'. Forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 252-283 (*Jub.* bd. 4, s. 262-293).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 21

◀ **quantitativ Uendelighed - Sollen** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 263-283 (*Jub.* bd. 4, s. 273-293).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 23

◀ **quantitativt Forhold** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 282 (*Jub.* bd. 4, s. 292).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 24

◀ **Maal** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 3, s. 395-468 (*Jub.* bd. 4, s. 405-478).

I trykt udgave: Bind 19 side 280 linje 25

◀ **Væsen** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 1-243 (*Jub.* bd. 4, s. 479-721).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 1

◀ **Identitæt** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 30-37 (*Jub.* bd. 4, s. 508-515).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 2

◄ **Unterschied** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 37-56 (*Jub.* bd. 4, s. 515-534).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 2

◄ **Verschiedenheit, Gleichheit, Ungleichheit** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 39-47 (*Jub.* bd. 4, s. 517-525).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 3

◄ **Gegensatz** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 47-56 (*Jub.* bd. 4, s. 525-534).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 3

◄ **Widerspruch. Positiv - Negativ** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 57-73 (*Jub.* bd. 4, s. 535-551).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 5

◄ **Grund** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 73-118 (*Jub.* bd. 4, s. 551-596).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 6

◄ **Existents** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 120-144 (*Jub.* bd. 4, s. 598-622).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 7

◄ **Gesetz - Erscheinung** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 146-152 (*Jub.* bd. 4, s. 624-630).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 8

◄ **Verhältniß** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 161-183 (*Jub.* bd. 4, s. 639-661).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 9

◄ **Ganze - Theile** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 163-170 (*Jub.* bd. 4, s. 641-648).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 10

◄ **Kraft - Außerung** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 170-177 (*Jub.* bd. 4, s. 648-655).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 14

◄ **Virkelighed** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 199-218 (*Jub.* bd. 4, s. 677-696).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 15

◄ **Mulighed - Tilfældighed** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 202-207 (*Jub.* bd. 4, s. 680-685).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 16

◄ **Die Sache** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 210 (*Jub.* bd. 4, s. 688).

I trykt udgave: Bind 19 side 282 linje 19

◄ **Bedingung** : forekommer ikke i *Logik*. Se Hegels *Wissenschaft der Logik* bd. 1,2, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 4, s. 209 (*Jub.* bd. 4, s. 687).

◀ **System der christlichen Dogmatik, indholdsfortegnelse, side V-X :** *Uebersicht des Inhalts.*
System der christlichen Dogmatik. Einleitung. *Ueber Schein, Gegenfuss und Skepsis in der Wissenschaft* 1A. Standpunct der Dogmatik 12 a. Der biblische Standpunct 12 b. Der Standpunct des Glaubens 14 c. Der Standpunct der Speculation 17 B. Das Element der Dogmatik 20 1) Der äussere Buchstabe 20 2) Das Bewusstseyn 20 3) Das Denken in der Idee 21 C. Die Bewegung im Element der Idee Gottes 22 a. als Lehre von Gott im Allgemeinen 24 b. als Lehre von Gott dem Sohn 24 c. als Lehre von Gott dem Geist 25 **Der Dogmatik erster Theil.** *Von Gott* 27 *Erster Abschnitt. Vom Wesen Gottes* 27 I. Die biblische Vorstellung 27 2. Die kirchliche Vorstellung 30 3. Begriff des Dogma 34 A. Das Gelangen zur Erkenntniss des Wesens Gottes 34 B. Vollziehung der Erkenntniss 40 C. Die Religion als Erkenntniss des göttlichen Wesens 45 *Zweiter Abschnitt. Vom Seyn Gottes* 53 I. Die biblische Vorstellung 53 2. Die kirchliche Vorstellung 54 3. Begriff dieser Lehre 61 A. Beweise für das Daseyn Gottes und deren Kritik 61 B. Der Beweis für dasselbe selbst 73 C. Das Wissen von Gottes Existenz, oder die Religion und ihr Ursprung 78 *Dritter Abschnitt. Von den göttlichen Eigenschaften* 86 I. Die biblische Vorstellung 86 2. Die kirchliche Vorstellung und moderne Meinungen 88 3. Begriff der göttlichen Eigenschaften 95 A. Die göttlichen Eigenschaften als solche 95 B. Die Eintheilung derselben 102 C. Die Religion als Wissen von denselben 109 **Der Dogmatik zweiter Theil.** *Von Gott, dem Sohn* 112 *Uebergang und Eintheilung* 112 *Erster Abschnitt. Von der unmittelbaren Offenbarung Gottes oder vom Sohn* 113 I. Das biblische Element des Dogma 113 2. Das kirchliche Element 124 3. Begriff des Dogma 128 a. Das Sich-offenbareseyn Gottes 128 b. Das Grundseyn Gottes 131 c. Die christliche Religion als Lehre vom Vater- und Sohn-seyn Gottes 134 *Zweiter Abschnitt. Von der mittelbaren Offenbarung Gottes* 140 *Erstes Hauptstück. Von der Schöpfung* 140 I. Die Lehre von der Schöpfung selbst 140 1. Die biblische Vorstellung 140 2. Die kirchliche Vorstellung 144 3. Begriff des Dogma 147 A. Gegenstand der Weltschöpfung 147 B. Die göttliche Weltschöpfung 151 1) Die Schöpfung der Welt durch den Sohn Gottes 153 2) Die Schöpfung der Welt aus Nichts 158 3) Nothwendigkeit der Weltschöpfung 163 C. Zweck der Weltschöpfung 169 II. Die Lehre vom göttlichen Ebenbild 173 1. Die biblische Vorstellung 173 2. Die kirchliche Bestimmung 174 3. Begriff des Dogma 175 A. Der Mensch als Mittelpunkt der Schöpfung 175 B. Der Mensch als Ebenbild Gottes 182 C. Das Dialectische dieser Lehre 186 III. Die Lehre vom Ursprunge des Bösen 196 1. Die biblische Vorstellung 196 2. Die kirchliche Bestimmung und neuere Ansichten 200 3. Begriff vom Ursprunge des Bösen 209 A. Die Möglichkeit des Bösen 210 B. Die Wirklichkeit des Bösen 215 C. Die Schuld 222 *Zweites Hauptstück. Von der Erhaltung* 240 I. Die biblische Lehre 240 2. Die kirchliche Lehre 241 3. Begriff des Dogma 241 A. Negative Begriffsbestimmung 241 B. Positive Bestimmung 244 C. Concrete Bestimmung 248 *Drittes Hauptstück. Von der göttlichen Vorsehung* 252 I. Die biblische Lehre 252 2. Die kirchliche Lehre 253 3. Begriff der Lehre 254 A. Das Substantielle des Dogma 254 B. Das Dialectische der Lehre 257 C. Das Concrete der Lehre 259 *Dritter Abschnitt. Vom Gottmenschen* 264 *Erstes Hauptstück. Von der Einheit der göttlichen und menschlichen Natur* 264 I. Die biblische Lehre 264 2. Die kirchliche Bestimmung 270 3. Begriff des Dogma 275 I. Kritik der neueren Ansichten. A. Supranaturalistische und rationalistische Vorstellungen 275 B. Ansicht der ästhetischen Theologie 277 C. Die philosophischen Systeme der neuern Zeit 279 II. Begriff des Dogma selbst 282 a. Die Einheit der göttlichen und menschlichen Natur 283 b. Die geschichtliche Erscheinung derselben oder der historische Christus 295 c. Die Identität beider Seiten oder der Gottmensch 308 *Zweites Hauptstück. Von den Ständen Christi* 318 I. Die biblische Vorstellung 318 2. Die kirchliche Lehre 319 3. Die speculative Bestimmung 321 *Drittes Hauptstück. Von der Erlösung* 334 I. Die biblische Vorstellung 334 2. Die kirchliche Vorstellung 338 3. Begriff des Dogma 341 I. Das prophetische Amt Christi 341 a. Die Religion auf der Stufe der Anschauung 342 b. Dieselbe auf der Stufe der Reflexion 346 c. Dieselbe als offenbare Religion 350 d. Die durch Christus gestiftete Religion als die Erlösung der Welt 353 II. Das hohepriesterliche Amt Christi 360 a. Die Nothwendigkeit der Versöhnung 361 b. Die Möglichkeit der Versöhnung 365 c. Die Wirklichkeit der Versöhnung 369 III. Das königliche Amt Christi 386 **Der Dogmatik dritter Theil.** *Von Gott, dem Geist* 389 *Erster Abschnitt. Von der göttlichen Dreieinigkeit* 389 I. Die biblische Lehre 389 2. Die kirchliche Vorstellung 394 3. Begriff des Dogma 399 A. Verhalten des Glaubens zur Trinitätslehre 399 B. Einwendungen gegen die Trinitätsidee 404 C. Das Dogma selbst 410 *Zweiter Abschnitt. Von den Gnadenwirkungen des Geistes* 419 *Erstes Hauptstück. Von der Berusung* 419 I. Die biblische Vorstellung 419 2. Die kirchliche Lehre 421 3. Begriff des Dogma 424 a. Begriff der Berusung 424 b. Falsche Lösung des Problems der Erwählungslehre 429 c. Auflösung des Widerspruchs 438 *Zweites Hauptstück. Von der Bekehrung* 444 I. Die biblische Lehre 444 2. Die kirchliche Lehre 448 3. Begriff des Dogma 450 A. Die Erleuchtung 451 B. Die Heiligung 459 C. Die Wiedergeburt 464 *Drittes Hauptstück. Von der Rechtfertigung* 470 I. Die biblische Lehre 470 2. Die kirchliche Lehre 473 3. Begriff des Dogma 474 *Dritter Abschnitt. Vom Reiche Gottes* 489 *Erstes Hauptstück. Von der christlichen Kirche* 489 I. Die biblische Tradition 489 2. Die kirchliche Tradition 490 3. Begriff der Kirche 492 a. Das Reich Gottes 493 b. Die Gemeinde 495 c. Die christliche Kirche 501 *Zweites Hauptstück. Von den Gnadenmitteln der Kirche* 513 I. Die biblische Darstellung 513 2. Die kirchliche Lehre 518 3. Begriff des Dogma 522 A. Sacrament der Taufe 524 a. Princip der Taufe 524 b. Inhalt derselben 526 c. Form derselben 529 B. Sacrament des Altars 536 a. Princip desselben 536 b. Symbolismus desselben 540 c. Der

concrete Begriff547 C. Das Gnadenmittel des Wortes Gottes552 a. Die göttliche Erziehung der Menschheit552 b. Die göttliche Eingebung557 c. Verkündigung des Wortes Gottes564 *Drittes Hauptstück.* Von der ewigen Seligkeit5671. Die biblische Lehre5672. Die kirchliche Lehre5723. Begriff der Lehre574 A. Die Unsterblichkeit575 a. Die Unsterblichkeit als Bestimmung des Menschen576 b. Die Unsterblichkeit der Seele im Unterschiede vom Leibe578 c. Dialectisches Verhältniss von Leib und Seele580 B. Die Auserstehung582 a. Ihre Beziehung auf die Natürlichkeit582 b. Ihre Beziehung auf das Denken und Wollen584 c. Ihre absolute Gegenwart586 C. Die ewige Seligkeit588 a. im Selbstbewusstseyn588 b. in der Freiheit589 c. in der mit der Freiheit identischen Nothwendigkeit589

I trykt udgave: Bind 19 side 249 linje 0